

หนังสือเรียน รายวิชาพื้นฐาน ภาษาไทย

วรรณคดีวิจักษ์

ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖

กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย

ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน

กระทรวงศึกษาธิการ

หนังสือเรียน รายวิชาพื้นฐาน ภาษาไทย

วรรณคดีวิจักษ์

ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖

กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย

ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑

ลิขสิทธิ์ของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน

กระทรวงศึกษาธิการ ถนนราชดำเนินนอก เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร ๑๐๓๐๐

โทรศัพท์และโทรสาร ๐ ๒๖๒๘ ๕๓๔๓

สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา ดำเนินการจัดทำต้นฉบับ

ISBN 978-616-461-397-3

พิมพ์ครั้งที่สิบหก พ.ศ. ๒๕๖๕

จำนวน ๗๕,๐๐๐ เล่ม

จัดพิมพ์โดย องค์การค้ำของ สกสค.

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ สกสค. ลาดพร้าว

๒๒๔๙ ถนนลาดพร้าว แขวงสะพานสอง เขตวังทองหลาง กรุงเทพมหานคร ๑๐๓๑๐

โทรศัพท์และโทรสาร ๐ ๒๕๑๔ ๔๐๓๓ ต่อ ๓๑๘

❖ www.suksapan.or.th

หนังสือเรียน รายวิชาพื้นฐาน ภาษาไทย **วรรณคดีวิจักษ์** ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ เป็นหนังสือที่สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ดำเนินการจัดทำขึ้น เพื่อใช้ในการจัดกระบวนการเรียนรู้รายวิชาพื้นฐาน กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑ มีศาสตราจารย์เกียรติคุณกุสุมา รัชมณี เป็นประธานการจัดทำ

แนวการนำเสนอเนื้อหาของหนังสือเรียน รายวิชาพื้นฐาน ภาษาไทย **วรรณคดีวิจักษ์** ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ มุ่งเน้นให้ผู้เรียนได้ศึกษาวรรณคดีที่กำหนดไว้ในประกาศกระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง วรรณคดีสำหรับการจัดการเรียนการสอนภาษาไทย ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑ ประกาศ ณ วันที่ ๘ ธันวาคม ๒๕๕๑ และเพื่อให้เข้าใจถึงคุณค่าของวรรณคดีด้านต่างๆ เช่น คุณค่าด้านอารมณ์ คุณค่าด้านคุณธรรม คุณค่าด้านวรรณศิลป์ และคุณค่าที่สร้างสรรค์จากจินตนาการของกวี นอกจากนี้ยังส่งเสริมและกระตุ้นให้ผู้เรียนรู้จักใช้กระบวนการคิดวิเคราะห์อย่างมีเหตุผล นำไปสู่ความรู้ความเข้าใจ ความรู้สึกนึกคิดและวิถีชีวิตของบรรพบุรุษ ชาบซึ้งในวรรณคดี วัฒนธรรมทางภาษาและความเป็นไทย โดยนำเสนออย่างน่าสนใจและชวนติดตาม

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานหวังว่า หนังสือเรียนเล่มนี้จะเป็นประโยชน์ต่อการจัดการเรียนรู้ภาษาไทยอย่างมีประสิทธิภาพ เป็นไปตามหลักการและบรรลุลจุดมุ่งหมายของหลักสูตร หากมีข้อเสนอแนะเพื่อการปรับปรุงแก้ไข กรุณาแจ้งสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน เพื่อการปรับปรุงแก้ไขให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น และขอขอบคุณคณะกรรมการและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดทำหนังสือเรียนให้สำเร็จลุล่วงด้วยดี ณ โอกาสนี้

(นายอัมพร พินะสา)

เลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน

๒๘ ตุลาคม ๒๕๖๓

หนังสือเรียน รายวิชาพื้นฐาน ภาษาไทย **วรรณคดีวิจักษ์** เป็นบทวิเคราะห์วรรณคดี พร้อมทั้งตัวบทวรรณคดีที่เลือกมาให้แก่นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ ได้ศึกษา โดยพิจารณาจากสาระและมาตรฐานการเรียนรู้ ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑ สาระที่ ๕ มาตรฐาน ท ๕.๑ ซึ่งมีจุดมุ่งหมายให้นักเรียนเข้าใจและแสดงความคิดเห็น วิเคราะห์วรรณคดีและวรรณกรรมไทยอย่างเห็นคุณค่า และนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตจริงได้

เนื้อหาในหนังสือเรียน รายวิชาพื้นฐาน ภาษาไทย **วรรณคดีวิจักษ์** เล่มนี้ แบ่งเป็น ๒ ส่วน ส่วนแรกเป็นบทนำเรื่องการวิเคราะห์คุณค่าของวรรณคดี ซึ่งเป็นความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับคุณค่าของวรรณคดี ทั้งด้านอารมณ์และด้านคุณธรรม และขอแนะนำในการอ่านวรรณคดีให้ได้คุณค่า

ส่วนที่สองเป็นแนวทางในการศึกษาวรรณคดีแต่ละเรื่อง โดยแบ่งเนื้อหาเป็น ๔ ส่วน ดังนี้

๑. บทวิเคราะห์วรรณคดี
๒. ตัวบทวรรณคดี
๓. คำอธิบายศัพท์และข้อความ
๔. กิจกรรม “ชวนคิดพินิจคุณค่า” ซึ่งแบ่งเป็น ๓ หัวข้อ คือ วิเคราะห์เนื้อหา พิจารณาภาษาการประพันธ์ และเลือกสรรนำไปใช้

นอกจากนั้น ยังมีภาคผนวกประวัติผู้ทรงพระราชนิพนธ์ ผู้ทรงพระนิพนธ์ และผู้ประพันธ์ผลงานที่ปรากฏในหนังสือเรียนเล่มนี้ด้วย

อนึ่ง ผู้เรียนพึงทราบว่า การอ่านวรรณคดีโดยทั่วไปจะมีการตีความตามทรรศนะของผู้อ่านด้วย บทวิเคราะห์วรรณคดีในหนังสือเรียนชุดนี้ จึงเป็นเพียงตัวอย่างการอ่านตีความเพื่อให้ผู้เรียนได้ใช้เป็นแนวทางในการศึกษาวรรณคดีต่อไป ผู้เรียนอาจมีความคิดเห็นต่างไปจากในบทวิเคราะห์นี้ได้ แต่ก็ควรอธิบายที่มาของความคิดเห็นนั้นๆ ได้ ความคิดเห็นที่หลากหลายย่อมนำไปสู่การอภิปรายแลกเปลี่ยนทรรศนะกัน อันเป็นจุดประสงค์หนึ่งของการศึกษาวรรณคดี

ส่วนคำอธิบายศัพท์และข้อความในหนังสือเรียนชุดนี้เป็นการอธิบายความหมายตามบริบทที่ปรากฏในเรื่อง หากจะนำไปใช้ที่อื่นควรพิจารณาบริบทใหม่ด้วย เพราะอาจมีความหมายต่างไปได้

คำนำ

ค

แนวการใช้หนังสือเรียน

ง

บทนำ การวิเคราะห์คุณค่าของวรรณคดี

๑

คุณค่าของวรรณคดี

๒

คุณค่าด้านอารมณ์

๒

คุณค่าด้านคุณธรรม

๓

การอ่านวรรณคดีให้ได้คุณค่า

๔

บทที่ ๑ เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนช้างถวายฎีกา

๑๒

บทวิเคราะห์

๑๓

ประหนึ่งว่าวันทองนี้สองใจ

๑๓

มันเกิดเหตุทั้งนี้ก็เพราะหญิง

๑๕

เรื่องที่ไม่เป็นไปตามใจหวัง

๑๙

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนช้างถวายฎีกา

๒๓

คำอธิบายศัพท์และข้อความ

๔๐

ชวนคิดพินิจคุณค่า

๔๔

บทที่ ๒ สามก๊ก ตอนกวนอูไปรับราชการกับโจโฉ

๔๖

บทวิเคราะห์

๔๗

สังเขปเรื่องสามก๊ก

๔๙

น้ำใจของโจโฉ

๕๒

ความสามัคคีของกวนอู

๕๓

ภาษาโบราณ แต่ก็ไม่ยาก

๕๕

	หน้า
สามก๊ก ตอนกวนอูไปรับราชการกับโจโฉ	๕๘
คำอธิบายศัพท์และข้อความ	๗๓
ชวนคิดพินิจคุณค่า	๗๘
บทที่ ๓ ภาพยนตร์เห่เรือ	๘๐
บทวิเคราะห์	๘๑
เสียงเห่เป็นสัญญาณเพื่อความพร้อมเพรียง	๘๑
ภาพยนตร์เห่เรือของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร	๘๒
บทเห่ชมพยุหยาตราทางชลมารค	๘๓
บทเห่ครวญ	๘๕
ภาพยนตร์เห่เรือ พระนิพนธ์เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร	๘๗
คำอธิบายศัพท์และข้อความ	๙๘
ชวนคิดพินิจคุณค่า	๑๐๐
บทที่ ๔ สามัคคีเภทคำฉันท์	๑๐๒
บทวิเคราะห์	๑๐๓
ชาตญาณพิจารณาตรอง	๑๐๓
อุทาหรณ์เรื่องสามัคคีเภท	๑๐๔
วัสสการพราหมณ์กับกษัตริย์ลิขณวี	๑๐๖
ศิลปะการประพันธ์ในสามัคคีเภทคำฉันท์	๑๐๗
สามัคคีเภทคำฉันท์	๑๑๑
คำอธิบายศัพท์และข้อความ	๑๒๓
ชวนคิดพินิจคุณค่า	๑๒๖

	หน้า
บทที่ ๕ ไตรภูมิพระร่วง ตอนมมhusสภูมิ	๑๒๘
บทวิเคราะห์	๑๒๙
ไตรภูมิพระร่วง	๑๒๙
จุดมุ่งหมายของเรื่องไตรภูมิพระร่วง	๑๓๐
นิรันดรสुขแห่งนิพพาน	๑๓๑
ความสุขในอุตรกฐทวีป	๑๓๒
คุณค่าของเรื่องไตรภูมิพระร่วง	๑๓๓
คุณค่าด้านวรรณคดี	๑๓๓
คุณค่าด้านศาสนา	๑๓๕
คุณค่าด้านจริยธรรม	๑๓๕
คุณค่าด้านประเพณีและวัฒนธรรม	๑๓๗
ไตรภูมิพระร่วง ตอนมมhusสภูมิ	๑๓๙
คำอธิบายศัพท์และข้อความ	๑๔๑
ชวนคิดพินิจคุณค่า	๑๔๓
บทที่ ๖ ขัตติยพันธกรณี	๑๔๔
บทวิเคราะห์	๑๔๕
วิกฤตการณ์ ร.ศ. ๑๑๒	๑๔๕
กวีนิพนธ์เรื่องขัตติยพันธกรณี	๑๔๗
กลัวเป็นทวิราช บ ตรีป้องอยุธยา	๑๔๙
ขอตายให้ตาหลับ ด้วยชื่อนับว่าชายชาญ	๑๕๑

ขัตติยพันธกรณี

คำอธิบายศัพท์และข้อความ

ชวนคิดพินิจคุณค่า

หน้า

๑๕๓

๑๕๗

๑๕๙

ภาคผนวก ผู้ทรงพระราชนิพนธ์ ผู้ทรงพระนิพนธ์ และผู้ประพันธ์

พระมหากษัตริย์ราชินี ๑

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร ไชยเชษฐาสุริยวงศ์

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

เจ้าพระยาพระคลัง (หน)

นายชิต บุรทัต

๑๖๑

๑๖๒

๑๖๓

๑๖๔

๑๖๕

๑๖๗

๑๖๘

บทนำ

การวิเคราะห์คุณค่าของวรรณคดี

คุณค่าของวรรณคดี

วรรณคดีมีบทบาทเหมือนงานศิลปะประเภทอื่นๆ คือ สร้างความบันเทิงใจและความจรโล่งใจ ความบันเทิงใจคือความอึดใจอึดอารมณ์เมื่อได้เสพผลงานศิลปะเช่นเดียวกับความอึดท้องเมื่อได้เสพรสอาหาร ส่วนความจรโล่งใจหมายถึงความผ่อนคลาย ชื่นบาน และร่าเริง หายจากความหมกมุ่นกังวล มีจิตใจที่ชัดเจนและมีอารมณ์ที่กลมกลืนแล้ว วรรณคดีจึงนับได้ว่าเป็นสิ่งที่กลมกลืนมนุษย์ให้รู้จักความงาม ความดี และความเป็นจริงของชีวิต

โดยทั่วไปเรามักถือกันว่าบทบาทสำคัญของวรรณคดีคือการให้ความบันเทิงใจมากกว่าเพื่อจรโล่งใจ แต่หากพิจารณาวรรณคดีไทย โดยเฉพาะวรรณคดีโบราณแล้ว จะพบว่าบทบาทหน้าที่ทั้งสองมีความสำคัญควบคู่กัน กวีไทยมักมุ่งสร้างสรรค์งานประพันธ์ที่ให้ความเพลิดเพลินด้วยและสั่งสอนเพื่อยกระดับจิตใจผู้อ่านผู้ฟังไปด้วย คุณค่าของวรรณคดีไทยจึงมีทั้งด้านอารมณ์และด้านคุณธรรม

คุณค่าด้านอารมณ์

ทุกวันนี้เราหาความเพลิดเพลินใจจากการท่องเที่ยว ดูภาพยนตร์ ดูโทรทัศน์ ฟังเพลง อ่านหนังสือ ฯลฯ แต่คนสมัยก่อนไม่มีโอกาสเช่นนี้ สิ่งบันเทิงใจของพวกเขาคือการดูมหรสพ เช่น โขน ละคร ทำให้มีการแต่งหนังสือขึ้นมาเพื่อใช้เป็นบทสำหรับแสดงมหรสพดังกล่าว เช่น รามเกียรติ์เป็นบทพากย์โขน อิเหนาเป็นบทละครรำ เป็นต้น เนื้อเรื่องของวรรณคดีประเภทนี้มักเน้นความสนุกสนานชวนติดตาม เช่น เรื่องการผจญภัย เรื่องรักเรื่องรบ เป็นต้น แต่ในขณะเดียวกัน วรรณคดีประเภทนี้ก็แต่งไว้สำหรับอ่านด้วยเช่นเดียวกับวรรณคดีประเภทอื่นๆ การอ่านหนังสือของคนแต่ก่อนนั้น ส่วนใหญ่มักไม่อ่านเจิบๆ อยู่ในใจอย่างที่เราอ่าน แต่จะอ่านออกเสียงเพื่อฟังเนื้อเรื่องที่สนุกสนานและเพื่อฟังความไพเราะของคำประพันธ์ไปด้วย ความอึดอารมณ์จากวรรณคดีจึงมีทั้งเนื้อหาที่สนุกชวนติดตามและเสียงไพเราะที่ทำให้เพลินอารมณ์ ในการประพันธ์วรรณคดี กวีจึงต้องคำนึงถึงเสียงของคำเป็นสำคัญด้วย

คุณค่าด้านคุณธรรม

เมื่อพิจารณาวรรณคดีไทยโดยเฉพาะวรรณคดีโบราณแล้ว จะพบว่ากวีมีความตั้งใจที่จะแสดงคุณธรรมไว้ในผลงานของตน อาจเป็นทางตรงเช่นในวรรณคดีคำสอน หรืออาจเป็นทางอ้อมเช่นวรรณคดีบันเทิงที่จบลงด้วยข้อคิดหรือคติเตือนใจ ตัวอย่างของประเภทแรกจะพบได้จากวรรณคดีในยุคที่คนไทยกำลังจะสร้างบ้านเมืองให้เป็นปึกแผ่น เช่น ในสมัยสุโขทัย เป็นต้น สังคมที่มีคนดีมีคุณธรรมมักอยู่กันอย่างสงบสุขและทำให้สังคมก้าวหน้า วรรณคดีที่ปลูกฝังคุณธรรมจึงเป็นที่นิยม เราจึงมีทั้งเรื่องที่สอนให้คนทำความดี ละเว้นความชั่ว เช่น ไตรภูมิพระร่วง และที่สอนหลักการดำเนินชีวิตประจำวัน เช่น สุภาษิตพระร่วง ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์เมื่อมีการฟื้นฟูศิลปะต่างๆ ที่สูญหายไปเมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาแล้ว ก็มีการพัฒนาคุณภาพคนในสังคมด้วย วรรณคดีส่วนหนึ่งในสมัยนั้นจึงมีเนื้อหาและแนวคิดที่เป็นคติและข้อแนะนำในการดำเนินชีวิตและการวางตัวในสังคม เช่น คำสอนต่างๆ ในกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ โคลงโลกนิติ และอิศรญาณภาษิต เป็นต้น

ส่วนวรรณคดีบันเทิงที่กวีแฝงคำสอนไว้อย่างอ้อมๆ นั้น อาจปรากฏในคำพูดของตัวละครที่ทำให้ผู้อ่านจดจำต่อๆ กันมาจนกลายเป็นคติสอนใจ เช่น คำสอนของฤๅษีในเรื่องพระอภัยมณี ฤๅษีเห็นว่าสุดสาครไว้วางใจผู้อื่นมากเกินไปจึงเสียที่ซีเปลือย ซีเปลือยหลอกลวง สุดสาครไปเรียนมนตร์บนเขา แล้วผลัดตกเหวและลักไม้เท้ากับม้านิลมังกรไป ฤๅษีมาช่วยสุดสาคร “แล้วสอนว่าอย่าไว้วางใจมนุษย์ มันแสนสุดลึกล้ำเหลือกำหนด ถึงเถาวัลย์พันเกี่ยวที่เลี้ยวลด ก็ไม่คดเหมือนหนึ่งในน้ำใจคน”

นอกจากนั้นกวียังอาจแสดงให้เห็นผลของการกระทำที่ตัวละครควรได้รับเป็นการลงโทษ เพื่อให้เป็นอุทาหรณ์เตือนใจผู้อ่านต่อไป ตัวอย่างเช่นเรื่องของนนทกในรามเกียรติ์เตือนสติเราได้ว่าผู้ที่ลืมหูลืมตาเพราะความอวดเก่งไม่รู้จักยับยั้งชั่งใจอาจต้องพินาศด้วยน้ำมือของตนเอง นนทกมีนิ้วเพชรเป็นอำนาจวิเศษไว้ป้องกันตัว นิ้วเพชรนั้นสามารถชี้ศัตรูให้ตายได้ แต่ต่อมานนทกลืมตัวมี “ใจกำเริบอหังการ” จนไม่คิดใคร่ครวญก่อนที่จะใช้อำนาจนั้น ทำให้เกิดความเดือดร้อนไปทั่ว นนทกจึงถูกลงโทษโดยหลงกลของพระนารายณ์ ใช้นิ้วเพชรนั้นชี้ที่ขาตนเองทำให้เปลี่ยงพล้ำแก่พระนารายณ์ในที่สุด

การอ่านวรรณคดีโดยวิเคราะห์คุณค่าทั้งด้านอารมณ์และด้านคุณธรรมเป็นทางหนึ่งที่ทำให้เราเข้าใจชีวิตมนุษย์ได้มากขึ้น ปฏิกริยาที่ตัวละครในวรรณคดีแสดงออกก็เหมือนที่มนุษย์ทั่วไปพึงมี เพียงแต่อาจต่างไปเพราะเงื่อนไขที่กำหนดด้วยค่านิยม^๑ ความเชื่อ ฯลฯ ที่เปลี่ยนไปตามยุคสมัยและถิ่นที่ วรรณคดีมิได้เกิดจากจินตนาการอย่างเดียว ส่วนหนึ่งเกิดจากประสบการณ์ชีวิตของมนุษย์เอง สิ่งที กวีหรือนักเขียนถ่ายทอดไว้ในผลงานก็คือมุมมองที่เขามีต่อชีวิตหรือบทวิจารณ์ที่เขามีต่อชีวิตที่เขาประสบ บทวิจารณ์ชีวิตของพระอภัยมณี ขุนแผน อิเหนา พระราม ฯลฯ ที่ปรากฏอยู่ในวรรณคดีโบราณ ก็คือเรื่องของมนุษย์ที่มีอารมณ์รัก โลภ โกรธ หลง แต่แสดงออกต่างๆ กันไปตามแต่จะถูกกำหนดด้วยบทบาทชีวิตของนันทกอาจชวนให้เราเห็นว่าจริงหรือที่นันทกต้องพินาศเพราะ “ใจกำเริบอหังการ” เมื่อได้อ่านแล้วคิดตามไป เราก็น่าจะได้อะไรจากการอ่านวรรณคดีโบราณมากกว่าเพียงการอ่านเอาเรื่องเพื่อความบันเทิงใจอย่างเดียว และขณะที่เรากำลังสัมผัสความรู้สึกนึกคิดของตัวละครในครั้งกระโน้น เราอาจจะรู้สึกว่าคุณคิดอย่างนี้ ความรู้สึกอย่างนี้บางครั้งก็เคยเกิดขึ้นในใจเรา หรือในใจของคนใกล้ชิดกับเราเหมือนกัน

การอ่านวรรณคดีให้ได้คุณค่า^๒

ในการอ่านวรรณคดี ผู้อ่านต้องรู้จักวิเคราะห์แยกแยะ ดีความ และประเมินค่า เราพบเสมอว่าในวรรณกรรมบางเรื่องตัวละครมีอิทธิฤทธิ์ สามารถกระทำสิ่งเหนือจริง หรือระลึกชาติได้ นั่นก็อาจตีความได้ว่า ตัวละครซึ่งเป็นตัวแทนของมนุษย์ได้กระทำสิ่งที่มนุษย์ไฝฝั่นคืออยากรู้อดีต ร้อนาคต ตัวละครในหลายเรื่องจึงถูกสมมุติให้เข้าไปในเหตุการณ์ของอดีตหรืออนาคต ตัวอย่างเช่น ในไตรภูมิพระร่วง กล่าวถึงต้นปาริชาติว่าเวลาใดที่ดอกปาริชาติบานจะส่งกลิ่นหอม และคนที่ได้กลิ่นจะระลึกชาติได้ ความเชื่อนี้ปรากฏในเรื่อง

^๑ ค่านิยม หมายถึง ความรู้สึก ความคิด หรือความเชื่อของมนุษย์ว่า สิ่งใดมีความหมายหรือมีความสำคัญต่อตนหรือกลุ่มของตน ค่านิยมจึงเป็นสิ่งที่กำหนดพฤติกรรมของบุคคลในการเลือกกระทำสิ่งหนึ่งหรือเว้นกระทำสิ่งหนึ่ง เช่น ค่านิยมเรื่องการรักษานวลสงวนตัว ทำให้หญิงไทยประพฤติตนเป็นกุลสตรี ไม่ปล่อยตัวปล่อยใจไปตามอารมณ์ลุ่มหลงและไม่ชิงสุกก่อนห่าม

^๒ สรุปความจาก กุสุมา รักษมณี, “วรรณคดีมีดีอย่างไร,” ใน วรรณสารวิจัย (กรุงเทพฯ: แม่คำผาง, ๒๕๔๗), หน้า ๑๘. และ “อ่านวรรณคดีให้ไต่รส,” ใน วรรณสารวิจัย (กรุงเทพฯ: แม่คำผาง, ๒๕๔๗), หน้า ๔๒-๔๙.

กามนิตว่า กามนิตสามารถระลึกเหตุการณ์ในอดีตได้โดยตลอดเมื่อได้กลิ่นปาริชาติ ในเรื่อง กากี พญาครุฑเป็นนกที่เกิดจากจินตนาการ มีฤทธิ์เดชอานุภาพยิ่งกว่ามนุษย์ สามารถบินข้ามมหาสมุทรทั้งเจ็ดสู่วิมานฉิมพลี และแปลงกายเป็นหนุ่มรูปงามได้ วรรณกรรมปัจจุบันหลายเรื่องก็มีเหตุการณ์คล้ายคลึงกัน เช่น เรื่องจาก **ฝันสุรินทร์** แก้วแก้วแต่งให้ ตัวเอกในเรื่องหนีจากปัจจุบันไปสู่โลกอดีต เขาได้พบกับผู้หญิงในอดีตที่มีคุณสมบัติแตกต่างจากผู้หญิงของเขาในชาติปัจจุบัน เรื่อง **สองฝั่งคลอง** ของ ว. วินิจฉัยกุล สะท้อนความคิดของผู้แต่งซึ่งปรารถนาจะกลับไปสู่สังคมในอดีตที่สงบสุข เป็นต้น จะเห็นว่าเรื่องที่แต่งในอดีตหรือแต่งขึ้นใหม่ในปัจจุบันก็สะท้อนความคิด ความปรารถนา หรืออุดมการณ์ของมนุษย์ได้เช่นเดียวกัน มนุษย์ทุกคนมี ๒ โลก โลกหนึ่งคือโลกที่เราอยู่ กับอีกโลกหนึ่งคือโลกที่เราอยากหรือปรารถนาจะอยู่ ซึ่งประการหลังเป็นโลกในอุดมคติ การไปสู่โลกอุดมคตินั้น นับตั้งแต่อดีตที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบันมนุษย์ยังไม่ประสบความสำเร็จ แต่สำหรับศิลปินแล้ว เรามีโลกแห่งศิลปะ วิธีการแห่งศิลปะจะช่วยให้ไปถึงโลกที่ไฝฝั่นปรารถนาได้โดยไม่จำกัดเวลาหรือสถานที่ และจะคงอยู่ตลอดไปตราบที่ใจปรารถนา โลกแห่งความปรารถนาย่อมนำมาซึ่งความพึงพอใจและความสุข นั่นคือความปรารถนาหรืออุดมคติของมนุษย์

แนวคิดหลักของวรรณคดีส่วนใหญ่เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับธรรมชาติและอารมณ์ของมนุษย์ เช่น ความรัก ความแค้น ความสงสาร ฯลฯ การวิเคราะห์แนวคิดดังกล่าว ผู้อ่านจะต้องอ่านอย่างละเอียดเพื่อจะหาประโยชน์จากถ้อยคำของกวีเกือบทุกตัวอักษร จึงจะเกิดความคิดว่าอะไรคือสาเหตุและอะไรคือผลของเหตุการณ์หนึ่งๆ เมื่อประมวลกันแล้วจึงจะเกิดความเข้าใจเรื่องราวและเข้าใจแนวคิดของเรื่องได้

ความรักในวรรณคดีมิได้เจาะจงเฉพาะความรักของหนุ่มสาวเท่านั้น แต่รวมถึงความรักอื่นๆ เช่น ความรักของแม่กับลูก พี่กับน้อง หรือความรักระหว่างเพื่อนด้วย ถ้ารักนั้นราบรื่นสมหวัง ผู้อ่านก็พลอยชื่นชมยินดีและซาบซึ้งในความรัก แต่ถ้ามีอุปสรรคทำให้เกิดพลัดพรากจากกัน ความรู้สึกที่เกิดแก่ผู้อ่านย่อมไม่ใช่ความซาบซึ้งในความรัก แต่เป็นความสงสารเห็นอกเห็นใจ ความสงสารนั้นเกิดจากความทุกข์โศก มีสาเหตุคือการถูกขังขัง ถูกเหยียดหยามเยาะเย้ย ถูกทารุณ และการพลัดพรากจากสิ่งที่รัก เป็นต้น ในเรื่อง **ขุนช้างขุนแผน** ตอนกำเนิดพลายงาม กวีเริ่มเรื่องเมื่อพลายงามเกิดแล้วลัดไปสู่ตอนขุนช้างหลอกพาพลายงามไปทำร้าย แม้ผู้อ่านจะไม่พบบทพรรณนาการถนอมกล่อมเลี้ยพลายงามในตอนนั้นก็ตาม ผู้อ่านก็รู้ได้จากคำรำพันของแม่ลูกเมื่อจะจากกัน นางวันทองกล่าวว่า

แม่อุ้มท้องครองเลี้ยงถึงเพียงนี้	ได้สิบปีเศษแล้วจะแคล้วกัน
เคยกินนอนนอนแม่ไม่แห้ว	จะอ้างว่างเปล่าใจในไพรสณฑ์
ทั้งจุไรใครเล่าจะเกล้าพัน	จะนับวันนับเดือนไปเลื่อนลับ

ผู้อ่านได้รับความรักของแม่ที่เลี้ยงดูลูกมาอย่างใกล้ชิดถึงสิบปีว่า เมื่อจะต้องจากกันนั้นก็วิตกว่าใครจะเกล้าจุไรให้ลูกเพราะเคยมีแต่แม่เท่านั้นที่ทำให้ พलयงามนั้นตระหนักดีว่า

แม่รักลูกลูกก็รู้ยู่ว่ารัก	คนอื่นสักหมื่นแสนไม่แมนเหมือน
จะกินนอนนอนว่าเมตตาเดือน	จะจากเรือนร้างแม่ไปแต่ตัว

แต่ผู้อ่านยังไม่ทันได้ชื่นชมและซาบซึ้งกับความรักของแม่ลูกคู่นี้เพราะรู้ว่าต่อไปนี้ “จะแคล้วกัน” “จะอ้างว่างเปล่าใจในไพรสณฑ์” “จะนับวันนับเดือนไปเลื่อนลับ” “จะห่างเหินเหมือนเมื่อเดือนดับ” “จะจากเรือนร้างแม่ไปแต่ตัว” การพลัดพรากจากกันของนางวันทองกับพलयงามนี้คือสาเหตุของความทุกข์โศก ผู้อ่านได้เห็นผลของความทุกข์นั้นเมื่อแม่ลูกต้องตัดใจพรากจากกัน

ลูกก็แลดูแม่แม่ดูลูก	ต่างพันผูกเพียงว่าเลือดตาไหล
สะอื้นร่ำอาลาด้วยอาลัย	แล้วแข็งใจจากนางตามทางมา
เหลียวหลังยังเห็นแม่แลเขม้น	แม่อีกเห็นลูกน้อยละห้อยหา
แต่เหลียวเหลียวเลี้ยวลับวับวิญญูณ	โอ้เปล่าตาต่างสะอื้นยืนตะลึง

ความทุกข์โศกของนางวันทองกับพलयงามทำให้ผู้อ่านรู้สึกเห็นใจ เกิดความรู้สึกสงสารเมื่อได้อ่านบทประพันธ์นี้ ความสงสารที่เกิดขึ้นครั้งนี้จะเรียกว่าเป็นทวีคูณก็ย่อมได้ เพราะสาเหตุที่ทำให้แม่ลูกต้องพรากจากกันเป็นเพราะความทารุณโหดร้ายของขุนช้าง แม้พलयงามจะยกย่องนับถือขุนช้างว่าเป็นพ่อ ขุนช้างก็ยังเคียดแค้นที่พलयงามเป็นลูกขุนแผน วันหนึ่งขุนช้างหลอกพาพलयงามไปเดินเที่ยว

เห็นลับลี้ที่สังัดขัดเขมร	สะบัดเบนเบือนเหวี่ยงลงเสียงผลุง
ปะเตะข้าดำผางเข้ากลางพุง	ถีบกระทิงถองทุบเสียงอุบโอย

พलयงามร้องสองมือมันอุดปาก	ดินกระตากลากไถลร้องไห้โหย
พอหลุดมือหรือร้องวันทองโวย	หม่อมพ้อบอียดินแทบบรลย
ไม่เห็นแม่แลหาน้ำตาตก	ขุนช้างชกจุดคร่ำไม่ปราศรัย
จนเหวี่ยงตกกระปรกกระปรอมขึ้นคร่อมไว้	หอบหายใจอึกอึกเข้าหักคอ
พलयงามดินสิ้นเสียงสำเนียงร้อง	ยกแต่สองมือไหว้หายใจฝ่อ
มันห้ามว่าอย่าร้องก็ต้องรอ	เรียกหม่อมพ้อเจ้าชายอย่าฆ่าเลย

ในฉากนี้ก็ต้องการแสดงให้เห็นว่าขุนช้างกำลังโกรธ มีสาเหตุที่ผู้อ่านรู้มาก่อนหน้านี้ว่าคือความเคียดแค้นที่มีต่อพ่อของพलयงาม ทำทางของขุนช้างที่ถลกผ้าขึ้นขัดเขมรทำให้เห็นว่าเขาจริงใจและพร้อมที่จะแสดงอารมณ์รุนแรง กิริยาดุร้ายต่างๆ ได้แก่ สะบัดเหวี่ยง ตะ ถีบ กระทิง ถอง ทุบ อุดปาก บอียดิน ชก จุด คร่ำ ขึ้นคร่อม หักคอ จนถึงเกือบจะฆ่า เสียงผลุงเสียงผางแสดงความรุนแรงและกิริยาอาการของขุนช้างที่ไม่ยั้งมือ จนตนเอง “เหวี่ยงตกกระปรกกระปรอม” และ “หอบหายใจอึกอึก” ล้วนเป็นผลจากความโกรธที่ทำให้ผู้อ่านได้รับความโกรธของขุนช้าง ความรู้สึกแค้นเคืองใจในความรุนแรงจึงเกิดขึ้นในใจของผู้อ่าน และยิ่งมีความแค้นเคืองใจขุนช้างมากเพียงใด ก็มีความสงสารเห็นอกเห็นใจพलयงามมากขึ้นเพียงนั้น เพราะในขณะที่ขุนช้างแสดงอาการโกรธนั้น พलयงามก็แสดงว่ามีความทุกข์โศกด้วย กิริยาอาการของพलयงามที่ร้องอุบโอย ร้องไห้โหย ร้องโวย น้ำตาตกลงสิ้นเสียงร้อง สองมือไหว้ หายใจฝ่อ ล้วนทำให้ผู้อ่านเห็นว่าพलयงามได้รับความเจ็บปวด ผู้ที่ทารุณต่อตนนั้นก็มิใช่ใครอื่นแต่เป็นคนที่คุณเรียกว่า “หม่อมพ้อ” ครั้นจะร้องไห้แม่ช่วยก็กลับ “ไม่เห็นแม่” เสียอีก ความรู้สึกเวทนาสงสารจึงเกิดขึ้นแก่ผู้อ่าน

วรรณคดีประเภทสฤตวิกรม เช่น ตะเลงพ่าย ยวนพ่าย มีเนื้อเรื่องที่แสดงความสามารถในการรบ ความองอาจ ความตั้งใจแน่วแน่ ความเด็ดเดี่ยวของวีรบุรุษ เป็นต้น บางครั้งวีรบุรุษอาจแสดงอำนาจในทำนองอภินิหารด้วย ผู้อ่านจึงรู้สึกพิศวงจนทำให้เกิดความอัศจรรย์ใจขึ้นได้ ฉากการชนช้างของพระนเรศวรกับพระมหาอุปราชาในตะเลงพ่ายนั้น กวีบรรยายให้ผู้อ่านเห็นในตอนต้นว่าความสามารถของทั้งสองพระองค์ทัดเทียมกัน

สองโจมสองจู่จ้วง	บำรุง
สองขัดตีสองขอสู	เชิดดำ
กระลึงกระลอกดู	ไวว่อง นึกนา
ความญับคชแข่งคำ	เช่นเขี้ยวในสนาม

และ

ขุนเสียมสามารถด้าน	ขุนตะเลง
ขุนต่อขุนไปเียง	หย่อนหัว
ยอหัตถ์เทิดลบองเลบง	อังกุศ ไกวแฮ
งามเร่งงามโทท้าว	ทำนสูสีกิจการ

แต่แล้วความสามารถของพระนเรศวรที่เหนือกว่าก็ปรากฏในตอนที่

พลอยพล้าเพี้ยกัถำทำน	ในรณ
บัตราชฟาดแสงพล-	พ่ายพื่อน
พระเดชพระแสงดล	เผด็จคู่ เชื้อแฮ
ถนัดพระอัสสาซ้อน	ขาดด้าวโดยขวา

ฝ่ายไพร่พลของศัตรูเมื่อได้

เห็นประภาพเจ้าช้าง	เชียวกว่าเชียวเหลืออ้าง
เอิกอ้ออัศจรรย์	ยี่งนาฯ
ขวัญหนีดีฝ่อพัน	พวกออเรนทรด่วนดัน
ดัดต้นทางทวน	ไปนาฯ

ชัยชนะของพระนเรศวรครั้งนี้เกิดจาก “พระเดช” (อำนาจ) และ “ประภาพ” (ความเกรงกลัว) ที่ “เชียวกว่าเชียวเหลืออ้าง” ของพระองค์ ความกล้าหาญนี้ย่อมทำให้เกิดความชื่นชมยินดีในวีรกรรม ยิ่งกว่านั้นความกล้าหาญที่ “เอิกอ้ออัศจรรย์” เป็นสิ่งที่เหนือธรรมดา โดยเฉพาะเมื่อตอนที่ช้างทรงของพระองค์เตลิดเข้าไปในหมู่ข้าศึกและเกิดรุกลีตลบจนมีดไปทั่ว พระองค์มิได้แสดงความประหวั่นพรั่นพรึง แต่กลับทรง “แสดงพระเดช ฟุ้งฟ้า เฟื่องด้าวดินไหว” ด้วยการที่ทรงประกาศแก่เทวดาทุกชั้นสวรรค์ให้ทำให้ท้องฟ้าสว่างดังเดิม

พอวายวรวายอ้าง	โอษฐ์พระ
ดลมหาวาตะ	ตื่นฟ้า
ทรงหึงทรวลพะ-	พานพัด หวแฮ
หอบธูมางค์จางจำ	จรัสด้าวแดนสมร

สิ่งน่าพิศวงที่ผู้อ่านได้รับรู้ก็คือทันทีที่ตรัสจบก็เกิดพายุใหญ่พัดพาธุลีไปหมดสิ้น ท้องฟ้าจึงใสสว่างดุจเดิม ความน่าพิศวงนี้ทำให้เกิดความอัศจรรย์ใจขึ้นแก่ผู้อ่าน

ความน่าขบขันของตัวละครทำให้ผู้อ่านเกิดความหรรษาได้ ตัวละครอาจทำกิริยาอาการหรือแต่งกายผิดจากธรรมดา พูดหรือทำอะไรซ้ำๆ ซากๆ ไม่ว่าจะเป็นการสร้างท่าหรือเป็นปกตินิสัยก็ตาม เช่นในบทละครเรื่อง **สังข์ทอง** เมื่อเจ้าเงาะและรจนากออกไปอยู่กระท่อมปลายนา เจ้าเงาะเห็นของใช้ที่ท้าวสามนต์ประทานมาให้ก็แก้งหยิบมาใช้ผิดๆ เหมือนไม่รู้จักของใช้เหล่านั้น

แก้งหยิบกระโถนมาโยนเล่น	ทำเป็นเหมือนกับรับลูกช่วง
แลเขม้นเห็นหวดก้นกลวง	เอามาจ้วงตักน้ำทำจะกิน
ฯลฯ	
แล้วแก้งหยิบครุตั้งบนเชิงกราน	ควักข้าวสารมาใส่ก่อไฟหุง
คลี่ผ้ากุศราขออกคาดพุง	กางมุ้งเสียให้ดีแต่หัววัน

หรือตอนที่เจ้าเงาะออกมารับนางมณฑา เจ้าเงาะแก้งทำเหมือนไม่รู้จักรับไหว

เมื่อนั้น	เจ้าเงาะทำเหมือนถวายนางใหม่
เฝ้าแต่แลมาแลไป	ไม่เข้าใจบนอบหมอบกราบ
นั่งยองยองมองดูแล้วบุผ้า	พนมมือเมินหน้าท่าแบกขวาน
ราวกับจะรับศีลสมภาร	พังกาบกราบกรานทำนแม่ยาย

อย่างไรก็ตามมีข้อกำหนดอยู่บางประการ คือ ความขบขันนั้นต้องไม่แฝงความน่าดูถูกและต้องไม่เป็นการขำขันที่สร้างความทุกข์ทรมานแก่ผู้อื่น กล่าวคือผู้อ่านจะต้องไม่รู้สึกดูถูกหรือเวทนา กิริยาอาการของตัวละคร มิฉะนั้นแล้ว ความรู้สึกเหล่านี้ของผู้อ่านจะเป็นตัวแปรให้ความรู้สึกที่ควรจะเป็นความสนุกสนานกลายเป็นอย่างอื่นไป เช่น เมื่อท้าวสามนต์ได้รับสารจากพระอินทร์ที่มาทำดีคลี กวีบรรยายภาพท้าวสามนต์ไว้ดังนี้

เมื่อนั้น	ท้าวสามนต์ตัวสั่นพรันนักรา
ทำหน้าเขียวเหลียวดูนางมณฑา	หูดาบ้องแหวเหมือนแมวคราว
เรียกเมียว่าช่วยพี่ด้วยซิ	สิ้นสติตกประหม่าตาขาว
ความกลัวตัวสั่นอยู่ท้าวท้าว	มันให้หนาวสะท้านรำคาญใจ

อาการกลัวจนลนลานเกินกว่าปกติที่ดี การที่ต้องเรียกเมียให้ช่วยก็ดี แสดงให้เห็นว่ามีสภาพน่าขบขัน ผู้อ่านจะได้รับรสสนุกสนาน แต่เมื่อใดผู้อ่านมีความรู้สึกท้าวสามนต์นั้นเป็นถึงท้าวพระยากระไรจึงทำหน้าเขียว หูดาบ้องแหว ตาขาว ตัวสั่น ฯลฯ เมื่อนั้นผู้อ่านคนนั้นย่อมไม่ได้รับความสนุกสนานแต่อาจจะเป็นความรำคาญหรือเบื่อระอาก็เป็นได้

ในเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนชนะความขุนช้าง ภาพของขุนช้างที่ถูกกระทำทำให้ผู้อ่านเกิดความสนุกสนานได้บ้าง

ขุนช้างอีตืดให้ขัดใจ	พอก้าวไปชี้ทะเลออกกราดผ้า
เป็นขามขามปามลงกลางศาลา	คนหาแตกเอนระเนนไป
ลูกขุนวันวิ่งทั้งศาลา	เหม็นกว่าชีห์มาอ้ายหน้าไพร่
ขุนช้างแลดูเมียยังเสียใจ	ชีห์ไหลทรุดนั่งลงทั้งยืน

แต่เมื่อผู้อ่านได้รู้ว่าเหตุการณ์ครั้งนี้เกิดขึ้นเพราะ

ขุนแผนตัวดีมีแบบคาย	อ่านมนตร์ส่นขยายอัตรवार
เป่าต้องขุนช้างเข้าหว่างอก	เหวียดกอกใจให้ฟุ้งชาน
หน้าแดงแสงขนลนลาน	ขอประทานฉานไม่สบายใจ

ผู้อ่านอาจจะเห็นว่าเป็นการกลั่นแกล้งของผู้ที่เหนือกว่าทุกด้าน ขุนช้างนั้นไม่มีทางสู้ ไม่มีทางหลีกเลี่ยงได้ นอกจากจะต้องอับอายขายหน้าแล้ว เมื่อหันไปดูเมียเพราะหวังจะได้คำปลอบใจก็กลับต้องยิ่งเสียใจหนัก ภาพของขุนช้างจึงอาจแสดงความทุกข์เวทนาได้มากกว่าจะเป็นความน่าขบขัน ความรู้สึกที่เกิดขึ้นแก่ผู้อ่านจึงเป็นความสงสาร

ในวรรณคดีที่มุ่งสอนบาปบุญคุณโทษ ก็ต้องการแสดงผลของความชั่วที่ควรหลีกเลี่ยง จึงจำลองภาพให้กระทบใจผู้อ่านได้มากที่สุด ความน่ารังเกียจจึงเป็นเนื้อหาที่สำคัญดังปรากฏใน **ไตรภูมิพระร่วง** ซึ่งเราจะได้เห็นภาพที่น่ารังเกียจของเปรตในนรกขุมต่างๆ เช่น “แลยังมีเปรตจำพวกหนึ่งใสรัย ย่อมกินแต่เสลดแลรากแลน้ำลายกินโคลกินน้ำเน่าน้ำหนอง แลกินลามกอจมน้ำรัยแลเหม็นนั้นอยู่ทุกเมื่อแล” สภาพของเปรตและอาจมต่างๆ ได้แก่ เสลด ราก น้ำลาย โคล น้ำเน่า น้ำหนอง ซึ่ง “รัย” และ “เหม็น” และภาพของเปรตทั้งหลายที่กินอาจมเหล่านี้อยู่ทุกเมื่อ ทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกขยะแขยงได้

เมื่อเราอ่านต่อไปอีกจะพบว่า “เปรตนั้นเมื่อชาติก่อนนั้นเขาย่อมเอาข้าวแลนอาหารอันเป็นเดนเป็นขานนั้นใสรัย แลเอาไปให้แก่พระสงฆ์เจ้าผู้มีศีล ด้วยบาปกรรมอันเขาได้ให้ข้าวแลนอาหารที่เป็นเดนเป็นขานนั้นแก่พระสงฆ์เจ้าฉันนั้น ครั้นว่าเขาตายจึงได้เป็นเปรต ก็กินแต่เสลดแลราก...” สำหรับผู้อ่านที่มีความเชื่อเรื่องบาปบุญคุณโทษตามคตินี้ ย่อมเชื่อว่าเพราะบาปที่ได้นำอาหารเหลือเดนไปถวายพระในชาติก่อนนั่นเอง บุคคลในอุทราภพจึงต้องมาเกิดเป็นเปรต ความเชื่อนี้อาจทำให้เกิดความน่ากลัว ความเกรงกลัวได้ แต่สำหรับผู้อ่านที่ปฏิเสธความเชื่อดังกล่าวอาจไม่รู้สึกเกรงกลัวก็ได้

วรรณคดีเป็นผลงานสร้างสรรค์ที่เกิดจากอารมณ์และความคิดของมนุษย์ มิใช่เรื่องของรูปธรรมที่เห็นได้ชัดจนสามารถกำหนดเป็นข้อความรู้ตายตัวได้ การศึกษาวรรณคดีจึงมิใช่เพียงแต่เรียนให้รู้ว่ามีอะไรบ้างแล้วจำไว้บอกให้ได้ต่อไปเท่านั้น การศึกษาวรรณคดีเป็นการพยายามเข้าถึงความรู้สึกนึกคิดของผู้อื่นคือกวี โดยใช้ความรู้สึกนึกคิดของเราคือผู้อ่าน ดังนั้นการวิเคราะห์ ดีความ และประเมินค่าจึงเป็นสิ่งที่จำเป็น

วิชามนุษยศาสตร์มีปรัชญาสำคัญคือการเรียนรู้มนุษย์เพื่อให้เกิดความเข้าใจอันดีต่อกัน วรรณคดีเป็นวิชาหนึ่งในสาขามนุษยศาสตร์ซึ่งมีปรัชญาและเป้าหมายเพื่อสร้างคนให้เป็น “มนุษย์” ผู้มีปัญญา รู้จักตัวเอง รู้ว่ามีกำลังความสามารถอย่างไร จะนำไปใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ตนเองและสังคมอย่างไร ตลอดจนรู้จักดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างสงบสุข และถูกต้องตามทำนองคลองธรรม การศึกษาวรรณคดีจึงมีประโยชน์ต่อการเรียนรู้และความเข้าใจชีวิตมนุษย์

บทวิเคราะห์

ประหนึ่งว่าวันทองนี้สองใจ

ปัจจุบันเรามักได้ยินคำกล่าวตำหนิหญิงสาวที่รักผู้ชายพร้อมกันทีเดียวสองคนว่าเป็น “วันทองสองใจ” โดยเปรียบกับนางวันทองในเรื่องขุนช้างขุนแผน ดังปรากฏในคำกลอนว่า

ขอบพิศพจน์จิตคะนึงตรอง

อันตัวน้องมลทินหาสิ้นไม่

ประหนึ่งว่าวันทองนี้สองใจ

พบไหนก็เป็นแต่เช่นนั้น

คำกล่าวเปรียบเทียบกับนี้ชวนให้น่าพิจารณาว่าเหตุใดนางวันทองจึงถูกกล่าวหาเช่นนั้น เรื่องราวของนางมีที่มาอย่างไรกัน

เรื่องนี้เชื่อกันว่าเกิดขึ้นจริงในปลายแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถต่อเนื่องถึงรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ แห่งกรุงศรีอยุธยา ดำเนินมาแล้วเพียงว่า นายทหารผู้มีฝีมือคนหนึ่งมีตำแหน่งเป็นขุนแผน รับราชการในรัชสมัยสมเด็จพระพันวษาหรือสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ และได้ถวายดาบฟ้าฟื้นแด่สมเด็จพระพันวษา จากเค้าเรื่องเดิมได้มีผู้ตกแต่งให้มีเนื้อเรื่องตื่นเต้นสนุกสนานมากขึ้น มีเรื่องราวการแย่งชิงหญิงงามและการเอาชนะชิงชายกันจนกระทั่งเป็นนิยาย^๑ ที่มีผู้ติดตามกันมากเรื่องหนึ่ง

นิยายเรื่องนั้นเล่าถึงนางวันทองว่า เดิมชื่อพิมพิลาไลย เป็นเพื่อนเล่นกับพลายแก้ว และขุนช้างมาตั้งแต่เด็ก เมื่อเติบโตเป็นสาวงามได้พบกับพลายแก้วอีกครั้ง ขณะที่พลายแก้วบวชเป็นเณรที่วัดป่าเลไลยก์ เณรแก้วเห็นนางพิมก็มีใจรักใคร่ชอบพอจนถึงกับแอบลักลอบไปหานางบนเรือน ฝ่ายขุนช้างผู้ร่ำรวยแต่มีรูปร่างหน้าตาอัปลักษณ์ก็หลงรักนางพิม จึงอ้อนวอนให้นางเทพทอง ผู้เป็นมารดาไปสู่ขอ นางพิมเกรงว่ามารดาจะรับขันหมากของขุนช้าง จึงให้นางสายทอง พี่เลี้ยงไปส่งข่าวให้เณรแก้วรีบชิงมาสู่ขอก่อน เณรแก้วจึงลาสิกขาและขอให้นางทองประศรี มารดาของตนไปสู่ขอนางพิม ทั้งสองจึงได้แต่งงานกัน

^๑ ดูคำอธิบายเรื่องนิยายในบทนำเรื่องแนวทางการพิจารณาเนื้อหาและกลวิธีในวรรณคดี ในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจิตร ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๕

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนช้างถวายฎีกา

หลังจากเข้าหอเพียงสองวัน พลายแก้วต้องนำทัพไปรบกับพระเจ้าเชียงใหม่ ขุนช้างพยายามทำทุกทางให้นางพิมใจอ่อนยอมเป็นภรรยาของตนให้ได้ นางพิมตรอมใจเรื่องพลายแก้วจนล้มป่วยจึงต้องเปลี่ยนชื่อเป็นวันทอง ขุนช้างหลอกว่าพลายแก้วเสียชีวิตในสนามรบแล้ว นางศรีประจัน มารดานางวันทองเกรงว่านางวันทองจะถูกริบเป็นม่ายหลวง จึงบังคับให้นางแต่งงานกับขุนช้าง นางไม่เชื่อว่าพลายแก้วจะตายในสนามรบ จึงพยายามขัดขืนขุนช้างและร้องจนกระทั่งพลายแก้วชนะศึกกลับมา

พลายแก้วได้รับบรรดาศักดิ์เป็นขุนแผน และได้นางลาวทองเป็นภรรยา นางวันทองเห็นนางลาวทองมากับขุนแผนก็โกรธและเกิดวิวาทกัน นางวันทองพูดตัดขาดขุนแผน ขุนแผนโกรธจึงเข้าขำนางลาวทองแล้วพานางไปอยู่กับนางทองประศรีที่กาญจนบุรี นางวันทองเสียใจมากคิดว่าขุนแผนสิ้นรักตนแล้ว และในที่สุดก็ถูกมารดาบังคับให้เข้าหอกับขุนช้าง นางจึงต้องเป็นภรรยาขุนช้างด้วยจำใจ

อีกสองวันต่อมา ขุนแผนคิดถึงนางวันทองจึงลอบขึ้นเรือนขุนช้าง เมื่อเห็นนางวันทองนอนคู่กับขุนช้างก็โกรธ แต่ขุนแผนก็ทำได้แค่ตาปร๋อจนให้ทั้งสองได้รับความอับอาย แล้วลงจากเรือนไป ขุนช้างโกรธมากและหาทางแก้แค้นอยู่ตลอด ต่อมาจึงสบโอกาส เมื่อนางลาวทองไม่สบาย ขุนแผนเป็นห่วงและอยากกลับไปดูแล จึงฝากเวรไว้กับขุนช้าง ขุนช้างกราบทูลสมเด็จพระพันวษาว่าขุนแผนหนีเวร ขุนแผนถูกลงโทษให้ออกตระเวนด่านอยู่ชายแดน และให้นำตัวนางลาวทองมากักบริเวณไว้ในวัง ไม่ให้ทั้งสองพบกัน

ขุนแผนโกรธแค้นขุนช้าง จึงคิดจะชิงตัวนางวันทอง แต่ต้องหาของวิเศษ ๓ อย่าง คือ ดาบฟ้าฟื้น กุมารทอง และม้าสีหมอกมาเป็นอาวุธและผู้ช่วยเสียก่อน จากนั้นจึงลอบขึ้นเรือนขุนช้างอีกครั้งเพื่อจะพานางวันทองหนีไปด้วยกัน ขณะขึ้นเรือนขุนช้างครั้งนี้ ขุนแผนได้พบนางแก้วกิริยา ธิดาเจ้าเมืองสุโขทัยซึ่งบิดานำมาขั้ดดอกไว้เพราะเป็นหนี้ขุนช้าง ขุนแผนได้นางแก้วกิริยาเป็นภรรยา แล้วจึงเข้าไปหานางวันทอง นางวันทองไม่ยอมจากขุนช้างแต่ก็ไม่อาจขัดขืนได้ นางจึงต้องยอมไปกับขุนแผน ขุนช้างโกรธจึงถวายฎีกา ร้องทุกข์ สมเด็จพระพันวษามีรับสั่งให้จับตัวขุนแผนให้ได้ ส่วนขุนแผนพานางวันทองเร่ร่อนไปอยู่ตามป่าจนกระทั่งนางตั้งครรภ์ เมื่อนางใกล้คลอด ขุนแผนสงสารนางที่ได้รับความลำบากจึงขอให้พระพิจิตรพาไปมอบตัว เมื่อขุนแผนและนางวันทองกราบทูลเรื่องราวทั้งหมด สมเด็จพระพันวษาจึงทรงตัดสินให้ขุนแผนชนะความได้นางวันทองคืน ส่วนขุนช้างถูกลงโทษด้วยการถูกปรับไหม

ต่อมาขุนแผนคิดถึงนางลาวทองจึงขอพระราชทานนางคืน สมเด็จพระพันวษากวักมาก มีรับสั่งให้กุมตัวขุนแผนไปจองจำไว้ในคุก ขุนแผนยอมติดคุกโดยไม่คิดหนีแต่อย่างใดทั้งๆ ที่มิวิชาอาคมจะสะเดาะโซ่ตรวนหนีไปได้

วันหนึ่งขุนช้างได้โอกาสขณะที่นางวันทองจะไปเยี่ยมขุนแผน จึงให้บ่าวไพร่มาดักจุดนางวันทอง นางจึงต้องอยู่กับขุนช้างจนกระทั่งคลอดลูกชายชื่อว่าพलयงม เมื่อขุนช้างรู้ว่าพलयงมเป็นลูกของขุนแผนก็คิดแค้น จึงลวงไปฆ่าในป่า แต่ผีพรายบริวารของขุนแผนมาช่วยปกป้องคุ้มครองไว้ นางวันทองให้พलयงมไปอยู่กับนางทองประศรีผู้เป็นย่าที่เมืองกาญจนบุรี ส่วนนางจำต้องอยู่กับขุนช้างจนกระทั่งพलयงมโตเป็นหนุ่มได้รับราชการทหารเช่นเดียวกับบิดา และมีความดีความชอบได้เป็นจมื่นไวยวรนาถ

ในงานแต่งงานของจมื่นไวย นางวันทองและขุนช้างมาช่วยงาน ขุนช้างเมาเหล้า มีเรื่องวิวาทกัน ขุนช้างถูกจมื่นไวยทำร้ายจึงไปถวายฎีกากล่าวโทษ สมเด็จพระพันวษาทรงให้มีการไต่สวนความและดำเนินาพิสูจน์ ขุนช้างแพ้ จึงมีรับสั่งให้ประหารชีวิต แต่นางวันทองขอร้องให้จมื่นไวยกราบทูลขอพระราชทานอภัยโทษ จมื่นไวยเห็นแก่มารดาจึงยอมกราบทูลขอชีวิตขุนช้างไว้

จมื่นไวยคิดถึงมารดาซึ่งยังอยู่กับขุนช้าง จึงคิดจะพานางมาอยู่ด้วยกันพร้อมหน้าพ่อแม่ลูก จมื่นไวยลอบขึ้นเรือนขุนช้างพานางวันทองหนี แต่ก็เกรงขุนช้างจะเอาผิด วันรุ่งขึ้นจึงให้บ่าวไปบอกว่าตนป่วยหนักอยากดูหน้าแม่ และขอให้แม่อยู่ด้วยสักพักแล้วจึงค่อยส่งกลับ ขุนช้างโกรธ จึงถวายฎีกาต่อสมเด็จพระพันวษากล่าวโทษจมื่นไวย

มันเกิดเหตุทั้งนี้ก็เพราะหญิง

เมื่อสมเด็จพระพันวษาทรงรับฎีกาขุนช้าง และทรงตัดสินคดีฟ้องร้องกันในครั้งนี้ พระองค์มีรับสั่งเป็นการสรุปเรื่องราวทั้งหมดว่า

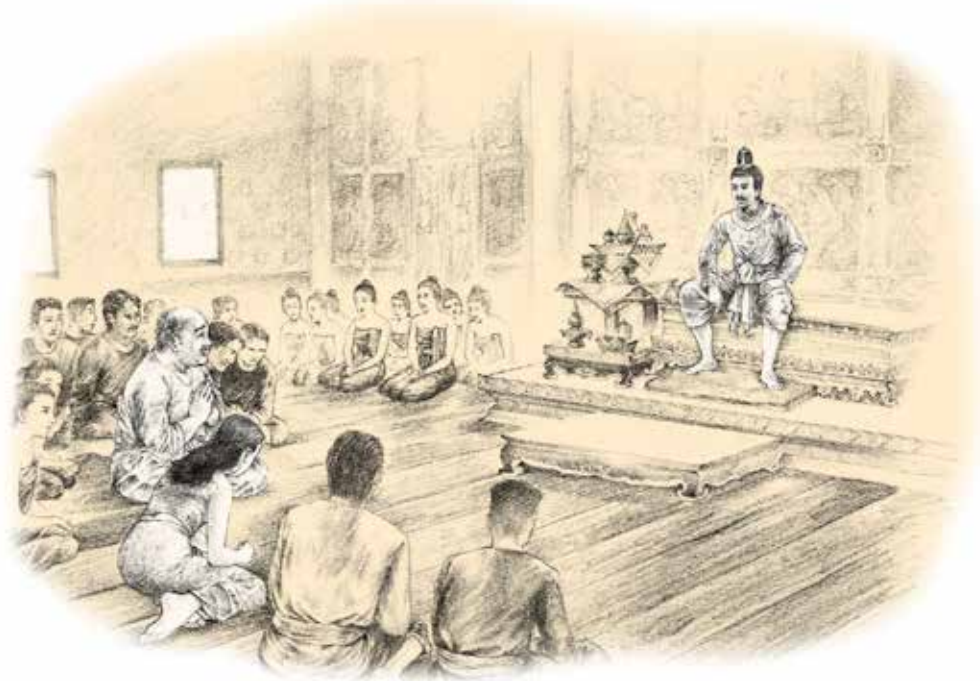
มันเกิดเหตุทั้งนี้ก็เพราะหญิง

จำจะตัดรากใหญ่ให้หล่นพรุ

จึงหึงหวงช่วงชิงยู่ยั้งอยู่

ให้ลูกดอกตกอยู่แต่กิ่งเดียว

คำกล่าวนี้นสมควรแก่เหตุหรือไม่ เราน่าจะพิจารณาถึงความเป็นมาของเรื่องราวที่เกิดขึ้นก่อน

ครานั้นพระองค์ผู้ทรงเดช
อ้ายหมื่นไวยทำใจหงักร์
จะปรึกษาตราสินให้ไม่ได้
ถ้าฉวยเกิดฆ่าฟันกันล้มตาย

ฟังเหตุขุนเคื่องเป็นหนักหนา
ตกว่าบ้านเมืองไม่มีนาย
จึงทำตามน้ำใจเอาง่ายง่าย
อันตรายไพร่เมืองก็เคื่องกู

เมื่อสมเด็จพระพันวษาทรงทราบเรื่องราวที่ขุนช้างถวายฎีกาฟ้องร้องก็พิโรธจมีนไวยที่ลอบขึ้นเรือนผู้อื่น ทำเหมือนว่าบ้านเมืองไม่มีกฎหมาย และตรัสว่าเรื่องฟ้องร้องแย่งชิงนางวันทองนี้เหตุใดจึงไม่ยุติ กลับผลัดเปลี่ยนเวียนกันกล่าวโทษราวกับว่าในโลกนี้ไม่มีหญิงอื่นแล้ว พระองค์จึงมีรับสั่งให้นางวันทองเข้าเฝ้า แล้วตรัสถามว่านางจะเลือกอยู่กับใคร แต่ด้วยเคราะห์กรรมบันดาลให้เป็นไป ทำให้นางตกประหม่าจนไม่อาจจะตัดสินใจได้ สมเด็จพระพันวษาจึงมีรับสั่งให้ประหารชีวิตนางวันทอง

หากพิจารณาเรื่องราวของนางวันทองด้วยใจเป็นธรรมแล้ว จะเห็นว่าชีวิตของนางถูกกำหนดให้ดำเนินไปตามความปรารถนาของชายทั้งสี่ คือ ขุนแผน ขุนช้าง จมีนไวย และสมเด็จพระพันวษา โดยที่นางไม่มีอิสระที่จะเลือกได้ เราอาจสงสัยว่าเหตุใดนางจึง

ไม่กราบทูลสมเด็จพระพันวษาว่าจะเลือกอยู่กับผู้ใด ทั้งๆ ที่พระองค์ก็ทรงเมตตาและเห็นใจชะตากรรมของนางที่ต้องถูกชายยื้อแย่งกันไปมา แม้แต่ลูกก็เป็นชนวนก่อปัญหาให้เกิดมีการฟ้องร้องกันอย่างไม่มีสิ้นสุด เหตุหนึ่งน่าจะเป็นเพราะนางตื่นตระหนกตกประหม่า เกิดความเกรงกลัวพระราชอาญาสมเด็จพระพันวษามาก ดังที่นางกล่าวตั้งแต่แรกแล้วว่า “ขอพระองค์จงทรงพระปราณี ชีวอยู่ใต้พระบาท” นางจึงกราบทูลไปว่าให้พระองค์ทรงตัดสินชะตากรรมให้ ส่วนเหตุผลที่ก่ออ้างตามความเชื่อของคนไทยก็คือ เป็นเพราะเคราะห์กรรมของนางที่จะสิ้นอายุจึงบันดาลให้อับจนคำตอบเช่นนั้น

เรื่องราวตอนขุนช้างถวายฎีกานับเป็นตอนที่สำคัญที่สุดของเรื่องขุนช้างขุนแผน กล่าวคือ เป็นตอนที่ปัญหาความวุ่นวายที่เกิดจากการแย่งชิงนางวันทองได้ยุติลง เมื่อสมเด็จพระพันวษาทรงทราบถึงสาเหตุของการที่ขุนช้างถวายฎีกาครั้งนี้ว่าเป็นเพราะจมีนไวยไปรับมารดาจากบ้านของขุนช้างในยามวิกาล ก็ตรัสว่าจมีนไวยทำโดยพลการเช่นนี้เท่ากับไม่เห็นความสำคัญของกฎหมายบ้านเมืองและองค์พระมหากษัตริย์ ทั้งๆ ที่ “อัยการศาลโรงก็มีอยู่ ฎว่ากูตัดสินให้ไม่ได้” สมเด็จพระพันวษาจึงมีรับสั่งให้นางวันทองตัดสินใจให้เด็ดขาดว่าจะเลือกอยู่กับขุนช้าง หรือขุนแผน หรือจะอยู่กับลูก

เมื่อใคร่ครวญถึงอารมณ์ความรู้สึกของนางวันทองที่ต้องตกอยู่ในสถานการณ์เช่นนั้นแล้ว เราจะเข้าใจได้ว่า เพราะหญิงในสมัยก่อนไม่สามารถตัดสินใจดำเนินชีวิตอย่างมีอิสระเหมือนในปัจจุบันได้ เมื่อจะต้องตัดสินใจทันทีเช่นนี้ ทำให้นางละล้าละลังไม่แน่ใจว่าจะเลือกทางใด เพราะในใจนั้น “จะว่ารักขุนช้างกระไรได้ ที่จริงใจมิได้รักแต่สักหนิด” คนที่นางรักก็คือขุนแผนและจมีนไวยเท่านั้น แต่ด้วยเกรงว่าหากกราบทูลผิดไปจากที่สมเด็จพระพันวษาทรงคาดคิดแล้ว ก็จะมีโทษได้ จึงจะขอกราบทูลไปตามความรู้สึกจริงๆ ที่มีต่อขุนแผนว่า

ความรักขุนแผนก็แสนรัก ด้วยร่วมยากมานักไม่เดียดฉันท์
สู่ล้าปากบุกป่ามาด้วยกัน สารพันอดออดมอดใจ

ส่วนความรู้สึกที่มีต่อขุนช้างนั้น นางวันทองทูลว่า

ขุนช้างแต่อยู่ด้วยกันมา คำหนักหาได้ว่าให้เคื่องไม่
เงินทองกองไว้มิให้ใคร ข้าไทใช้สอยเหมือนของตัว

อีกฝ่ายหนึ่งนั้น “จมีนไวยเล่าก็เลือดที่ในอก ก็หยิบยกรักเท่ากันกับผัว” นางจึง
 ชั่งใจไม่ได้ แต่จะไม่เลือกก็กลัวพระราชอาญา จึงขอให้พระองค์ทรงตัดสินให้ กลับเป็นว่า
 พระองค์พิโรธหนัก “เหมือนดินประสิวปลิวติดกับเปลวไฟ” จึงตรัสบริภาษด้วยถ้อยคำที่
 รุนแรงว่า

ละโมบมากตณหาตาเป็นมัน	สักร้อยพันให้มึงไม่ถึงใจ
ว่าหญิงชั่วผัวยังคราวละคนเดียว	หาตามตอมกันเกรียวเหมือนมึงไม่
หนักแผ่นดินกูจะอยู่ไย	อ้ายไวยมึงอย่านับว่ามารดา

ที่จริงสมเด็จพระพันวษาก็ทรงเมตตาครอบครัวยุชฌังและขุนแผนเพราะเห็นแก่
 ความดีความชอบที่เคยสร้างไว้แก่บ้านเมือง แต่เมื่อเรื่องราวการฟ้องร้องยื้อแย่งหญิงผู้นี้
 เกิดขึ้นครั้งแล้วครั้งเล่าไม่รู้จบสิ้น อีกทั้งจมีนไวยก็ทำการลุแก่อำนาจ ลอบขึ้นเรือนผู้อื่น
 ในยามวิกาล ทั้งๆ ที่ตนเป็นขุนนางผู้ใหญ่ แต่กลับไม่รักษากฎหมายบ้านเมืองและไม่เกรง
 พระราชอาญาแม้แต่น้อย พระองค์จึงไม่พอพระทัยอยู่แล้ว ครั้นทรงให้โอกาสนางวันทอง
 ตัดสินใจว่าจะอยู่กับผู้ใดนางก็กลับไม่เลือกอีก จึงพิโรธมากมีรับสั่งให้ประหารชีวิตนาง
 ท่ามกลางความตกตะลึงของชายทั้งสาม แม้แต่จมีนไวยผู้เป็นต้นเหตุของการฟ้องร้องถวาย
 ฎีกาครั้งนี้ก็ไม่อาจจะช่วยเหลือมารดาของตนได้

หากพิจารณาบทบาทและลักษณะนิสัยของนางวันทองจากเนื้อหาในตอนนี้แล้ว
 จะเห็นได้ว่าเป็นคนที่รักลูกมาก เมื่อลูกบุกขึ้นเรือนผู้อื่นในยามวิกาลเช่นนี้ก็วิตกว่าลูก
 จะได้รับอันตรายและมีความผิด เมื่อลูกตัดพ้อว่านางคงไม่รักลูกแล้ว นางก็เสียใจแล้วตอบ
 ลูกว่า

ทุกวันนี้ไช้แม่จะผาสุก	มีแต่ทุกข์ใจเจ็บดังเหน็บหนาม
ต้องจำจนทนกรรมที่ติดตาม	จะขึ้นความคิดไปก็ไช้ที

แล้วเตือนให้มัสติว่าหากอยากจะให้แม่กลับไปก็ไปหาหรือกับบิดา แล้วฟ้องร้องขุนช้างจะดีกว่า
 มาลักพาแม่ไปเช่นนี้ เมื่อจมีนไวยไม่เชื่อฟัง นางจึงต้องยอมตามเพราะเกรงว่าจะเกิดคดีความ
 ใหญ่โตดังที่นางกล่าวว่า

จงครวญใครให้เห็นข้อสำคัญ	แม่นี้พรันกลัวแต่จะเกิดความ
ด้วยเป็นข้าลักไปไทลักมา	เห็นเบื่องหน้าจะอิงแม่จึงห้าม

นางจึงยอมตามลูกไปเพราะเห็นแก่ความสุขของลูก จากบทบาทของแม่ที่จำต้องยอมตามใจ
 ลูกทั้งๆ ที่ไม่เห็นด้วยนั้น ทำให้เห็นว่านางเป็นแม่ที่รักลูกมาก พร้อมทั้งจะเสียสละความสุข
 ของตนให้แก่ลูก และจากความรักลูก เกรงว่าลูกจะถูกทำร้ายนี้เองที่ได้กลายเป็นชนวน
 นำไปสู่เรื่องราวที่น่าสลดใจในท้ายที่สุด

เรื่องที่ไม่เป็นไปตามใจหวัง

เรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นวรรณคดีไทยเรื่องเอกที่คนไทยจำนวนมากในหลายชั่วอายุ
 คนรู้จักกันมากที่สุด คนโบราณนิยมอ่านนิยมนำมาฟังจนกระทั่งติดใจเนื้อเรื่อง และคุ้นเคยกับ
 ตัวละครราวกับเป็นคนเคยรู้จัก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
 ทรงแสดงความคิดเห็นไว้ว่าสาเหตุหนึ่งที่ทำให้คนชอบเรื่องขุนช้างขุนแผนก็เพราะเป็น
 “เรื่องที่ไม่เป็นไปตามใจหวัง” เรื่องอื่นๆ ที่นิยมนำมาอ่านหรือฟังกันมาก่อนก็มี แต่มักจะเป็นเรื่อง
 ดีๆ มีอุปสรรคก็เหมือนไม่มีเพราะแก้ได้ดังใจนึก เรื่องจึงราบเรียบ

ความสนุกของวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนนั้นอยู่ที่อุปสรรค สมเด็จพระเจ้า
 พระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงมีความเห็นว่า

เรื่องขุนช้างขุนแผนนั้นนึกไม่สมนึกตะบึงไป ตั้งแต่แรกพลายแก้ว
 รักนางพิม ขุนช้างก็รักฟ้อง นึกเอาใจช่วยให้พลายแก้วได้สมนึกก็จริง
 แต่เคราะห์ร้ายต้องจากไปทัพ ขุนช้างก็ขวางเข้ามาให้ใจหวนอีก กลัวจะ
 เสียทีแก่ขุนช้างเกือบตาย พลายแก้วกลับมาทันยังไม่ทันเสียตัว ช่วย
 ดีใจเจียนตาย กลับเกิดความวิวาทกับลาวทองถึงตัดขาดกัน ต้องเป็น
 เมียขุนช้างด้วยจำใจ ฟังน่าสงสารและเสียใจมาก ครั้นขุนแผนคิดถึงจะ
 มาลอบลักพากลับไป ช่วยดีเนื้อดีใจ วันทองกลับไม่ไป อาลัยรักขุนช้าง
 มั่นขวางใจที่สุด เป็นนานจึงได้รักใคร่ลงรอยกันอย่างเดิม นึกว่าจะ

เป็นสุขกันเสียทีก็หาเป็นอย่างนี้ก็ไม่ ขุนช้างถวายฎีกา รับสั่งให้หาเข้าไป
ชำระ ฟังเรื่องใจว้าบหวามกลัวจะถูกตัดสินให้ได้แก่ขุนช้าง แต่มีหวังที่
ขุนแผนเป็นผัวเก่ามีทางจะได้ แต่ก็ทำผิดไว้ เรื่องกลับหลักไปเป็นวันทอง
ต้องถูกตัดหัว ร้ายไปกว่าอะไรเสียอีกหมด เรื่องมันขวางหน้าใจอยู่ ดังนี้...

ข้อความข้างต้นเป็นคำวิจารณ์ที่ผู้อ่านวรรณคดีถ่ายทอดความรู้สึกในใจ ซึ่งเป็น
ปฏิกิริยาทางอารมณ์ เมื่อถูกกระทบด้วยอารมณ์ที่มีต่อตัวละครในเรื่อง การประเมินอารมณ์
ของตนเองด้วยถ้อยคำตรงๆ เช่น ไม่สมนึก สมนึก ใจหวาม กลัว ดีใจ สงสาร เสียใจ
ขวางใจ ใจว้าบหวาม ฯลฯ นั่นคือการบอกถึงวรรณคดีที่ได้รับ ในการประเมินอารมณ์
ของตนในฐานะผู้เสพวรรณคดีนั้น คนโบราณมักประเมินค่าพฤติกรรมของตัวละครในแง่
จริยธรรมไปด้วย จึงมักได้ยินคำที่ติตราให้แก่ตัวละครบางตัว เช่น “กาก็ใจง่าย” “โมราหลายใจ”
 ฯลฯ ในบทวิจารณ์ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ที่ยกมาข้างต้น ก็มีการ
ประเมินค่าทางจริยธรรม ผู้อ่านเข้าข้างขุนแผนและเอาใจช่วยอยู่ตลอดเวลา ทั้งยังหวังว่า
ขุนแผนคงจะได้นางวันทองกลับมาเพราะ “ขุนแผนเป็นผัวเก่ามีทางจะได้...” นั่นคือการ
ยอมรับสิทธิ์ของผู้ที่มาก่อน และตัดสินว่าขุนช้างเป็นบุคคลที่สามที่เข้ามาแทรก ซึ่งคงจะ
พิจารณาศีลข้อสามเป็นเกณฑ์ แต่ในขณะเดียวกันก็ยังคำนึงถึงความถูกผิดเรื่องอื่นอีก
จึงว่าถึงอย่างไรขุนแผน “ก็ทำผิดไว้” เท่ากับยอมรับว่าขุนแผนไม่สมหวังเพราะ “ผลกรรม”
คือการกระทำของขุนแผนเองด้วย

วรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนแต่งเป็นกลอนสุภาพและใช้เป็นบทเสภาขับใน
เทศกาลต่างๆ หรือวาระสำคัญต่างๆ อันที่จริงเรื่องที่น่ามาขับเสภานั้นมีหลายเรื่อง ได้แก่
เสภาพระราชพงศาวดาร เสภาเรื่องอาบุญหะชั้น เสภาเรื่องพญาราชวงศ์ เป็นต้น แต่เรื่อง
ที่นิยมนำมาขับมากที่สุดคือเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ซึ่งเป็นเรื่องที่รู้จักอย่างแพร่หลายที่สุด
และได้รับยกย่องจากวรรณคดีสโมสร^๑ ว่าเป็นยอดของกลอนเสภาที่มีความไพเราะดีเลิศ
ทั้งเนื้อเรื่องและกระบวนกลอน

^๑ วรรณคดีสโมสรสร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๖ ตามพระราชกฤษฎีกา ลงวันที่ ๒๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๗ เพื่อพิจารณา
หนังสือประเภทกวีนิพนธ์ ละครไทย นิทาน ละครพูด และอธิบาย (essay) ให้เป็นหนังสือที่ควรได้รับการยกย่องว่าแต่งดี

ลักษณะสำคัญของกลอนเสภา นั้น เป็นกลอนสุภาพใช้ขับเป็นทำนอง โดยใช้กรับ
เป็นเครื่องประกอบจังหวะ บทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนมีกวีเอกหลายคนร่วมกันแต่ง
สันนิษฐานกันว่าแต่งตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ในเบื้องต้นนั้นคงเล่าเป็น
เพียงนิทานขนาดยาว แล้วแต่งเป็นกลอนเสภาเฉพาะบางตอนที่เน้นความสนุกสนานหรือ
ความสะเทือนอารมณ์ และแสดงฝีมือในการเลือกสรรคำที่ไพเราะมาขับเสภา กลอนเสภา
จึงมีความไพเราะในยามขับร้องและเอื้อนไปตามจังหวะ

กลอนเสภาแต่ละตอนนั้นได้สูญหายไปมาก ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์จึงได้มีการ
ชำระสำนวนต่างๆ และมีผู้แต่งแทรกไว้เพื่อให้เนื้อเรื่องสมบูรณ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า ตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างและตอนขุนแผน
พานางวันทองหนีเป็นพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ตอนขุนช้าง
ขอนางพิมและตอนขุนช้างตามนางวันทองเป็นพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งยังดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ และตอนกำเนิดพลายงาม
เป็นสำนวนของสุนทรภู่ เป็นต้น ตอนขุนช้างถวายฎีกานี้ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง แต่เป็น
หนึ่งใน ๘ ตอน ที่ได้รับยกย่องจากสมาคมวรรณคดี^๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔ ว่า แต่งดีเป็นเยี่ยม
โดยเฉพาะกระบวนกลอนที่สื่ออารมณ์สะเทือนใจ ดังในตอนนี้นางวันทองรำพันความทุกข์ใจ
ของนางว่าดังนี้

ครานั้นจึงโฉมเจ้าวันทอง

พ่อพลายงามทรมาสวาทของแม่อา

ใช้จะอึดเฝ้าอาบด้วยเงินทอง

ทั้งผู้คนช้างม้าแลข้าไท

ทุกวันนี้ใช้แม่จะผาสุก

ต้องจำจนทนกรรมที่ติดตาม

เศร้าหมองด้วยลูกเป็นหนักหนา

แม่โศกาเกือบเจียนจะบรรลัย

มิใช่ของตัวทำมาแต่ไหน

ไม่รักใคร่เหมือนกับพ่อพลายงาม

มีแต่ทุกข์ใจเจ็บดังเหน็บหนาม

จะขึ้นความคิดไปก็ใช้ที่

^๑ สมาคมวรรณคดีตั้งขึ้นในรัชกาลที่ ๗ เมื่อวันที่ ๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๔ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา
ดำรงราชานุภาพ นายกราชบัณฑิตยสภาทรงเป็นนายกสมาคม มีผู้ทรงคุณวุฒิ ๑๕ คนเป็นกรรมการ เช่น พระราชวรวงศ์เธอ
กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เป็นต้น ได้มีการนำเรื่องที่หาหรือกันในที่ประชุมมาจัดพิมพ์เป็นหนังสือ
รายเดือนชื่อ บันทึกสมาคมวรรณคดี ออกเป็นฉบับแรกเมื่อวันที่ ๒๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๔ แต่มีเพียง ๕ ฉบับก็ยุติไป
เมื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองในเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕

ส่วนอีกสมาคมหนึ่งซึ่งมีกิจกรรมเกี่ยวกับวรรณคดีเช่นกัน คือ วรรณคดีสมาคมแห่งประเทศไทย ซึ่งตั้งขึ้น
ในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม เมื่อวันที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๕ มีจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายก
สมาคม พระยาอนุমানราชชนเป็นอุปนายกคนที่ ๑ หลวงวิจิตรวาทการเป็นอุปนายกคนที่ ๒

ในส่วนของการเล่าเรื่องนั้น บทเสภาตอนนี้มีลักษณะเด่นคือการเล่าเรื่องย้อนความหลังให้ผู้อ่านปะติดปะต่อเรื่องได้ ตัวละครแต่ละตัวจะเล่าย้อนไปถึงเหตุการณ์ในอดีตที่ตนได้มีส่วนในการรับรู้เรื่องราวตอนนั้นโดยแสดงอารมณ์ความรู้สึกและทรรศนะของตนที่มีต่อเหตุการณ์ในอดีตด้วย เช่น ในตอนที่นางวันทองตัดพ้อขุนแผนด้วยการทำความถึงเรื่องราวที่ผ่านมาแล้วว่า

ที่จริงใจถึงไปอยู่เรือนอื่น	คงคิดคืนที่หม่อมเป็นแม่นมั่น
ด้วยรักลูกรักผัวยังพัวพัน	คราวนั้นก็ไปอยู่เพราะจำใจ
แค้นคิดด้วยมิตรไม่รักเลย	ยามมีที่เขยเฉยเสียได้
เสียแรงร่วมทุกข์ยากกันกลางไพร	กินผลไม้ต่างข้าวทุกเพรงาย
พอได้ดีมีสุขลืมทุกข์ยาก	ก็เพราะหากหม่อมมีซึ่งที่หมาย
ว่านักก็เครื่องเคื่องระคาย	เอ็นดูน้องอย่าให้อายเขาอีกเลย

บทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนช้างถวายฎีกานี้ นอกจากจะแสดงถึงบุคลิกลักษณะนิสัยของตัวละครอย่างนางวันทอง สมเด็จพระพันวษา ขุนแผน ขุนช้าง และจมีนไวได้อย่างน่าเห็นใจแล้ว ยังแฝงด้วยข้อคิดเรื่องความรักของแม่ที่มีต่อลูกอีกด้วย อีกทั้งยังแสดงค่านิยมและความเชื่อของคนในสังคมสมัยอยุธยา ซึ่งแม้ว่าจะไม่อาจประเมินข้อเท็จจริงทางสังคมได้เช่นเดียวกับเอกสารทางประวัติศาสตร์ แต่วรรณคดีเรื่องนี้ก็เป็นภาพสะท้อนที่แสดงให้เห็นโลกทัศน์ของครอบครัวขุนนางในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ว่ามีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์อย่างสูงสุดเพียงใด

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนช้างถวายฎีกา

๑ จะกล่าวถึงโฉมเจ้าพละงาม	เมื่อเป็นความชนะขุนช้างนั้น
กลับมาอยู่บ้านสำราญครัน	เกษมสันต์สองสมภิมย์ยวน
พร้อมญาติขาดอยู่แต่มารดา	นึกนึกตรึกตราละห้อยหวน
โอ้อว่าแม่วันทองช่างหมองนวล	ไม่สมควรเคียงคู่กับขุนช้าง
เออเนื่อเคราะห์กรรมมานำผิด	น่าอายมิตรหมองใจไม่หายหมาง
ฝ่ายพ่อมีบุญเป็นขุนนาง	แต่แม่ไปแนบข้างคนจัญไร
รูปร่างวิปริตผิดกว่าคน	ทรพลอัปรีย์ไม่ดีได้
ทั้งใจคอชั่วโหดโหดไ้	ช่างไปหลงรักใครได้เป็นดี
วันนั้นแพูกูเมื่อดำน้า	ก็กริ้วซ้ำจะฆ่าให้เป็นผี
แสนแค้นด้วยมารดาอย่าปราณี	ให้ไปขอชีวิตขุนช้างไว้
แค้นแม่จำจะแก้ให้หายแค้น	ไม่ทดแทนอายขุนช้างบ้างไม่ได้
หมายจิตคิดจะให้มันบรรลัย	ไม่สมใจจำเพาะเคราะห์มันดี
อย่าเลยจะรับแม่กลับมา	ให้อยู่ด้วยบิดาเกษมศรี
พรากให้พันคนอุบาทว์ชาติอัปรีย์	ยิ่งคิดก็ยิ่งมีความโกรธา
อัดอึดอึดอัดด้วยขัดใจ	เมื่อไรจะวันจะลับหล้า
เข้าห้องหวนละห้อยคอยเวลา	จนสุริยาเลี้ยวลับเมรุไกร
เจียบสัตว์จับตบทวิบาท	ดาวดาษเดือนสว่างกระจ่างไข
น้ำค้างตกกระเซ็นเย็นเยือกใจ	สังัดเสียงคนใครไม่พูดจา
ไต่ย็นเสียงฆ้องย่าประจำวัง	ลอยลมล่องดังถึงเคหา
คะเนนับย่ำยามได้สามครา	ดูเวลาพลอดท่วงทักทิน
ฟ้าขาวดาวเด่นดวงสว่าง	จันทร์กระจ่างทรงกลดหมดเมฆสิ้น
จึงเช่นเหล่าข้าปลาให้พรายกิน	เสกขมื่นว่านยาเข้าทาตัว
ลงยันต์ราชะเอาปะอก	หยิบยกมงคลขึ้นใส่หัว
เป่ามนตร์เปื่องบนช่อ่มมัว	พรายยั่วชวนใจให้ไคลคลา
จับดาบเคยปราบณรงค์รับ	เสร็จครบบริกรรมพระคาถา
ลงจากเรือนไปมิได้ช้า	รับมาถึงบ้านขุนช้างพลัน

๑ เห็นคนนอนล่อมอ้อมเป็นวง

กองไฟสว่างดังกลางวัน

จึงรำยมนตรามหาสะกด

ภูตพรายนายขุนช้างว้างว้างพुरु

ทั้งชายหญิงง่วงงมล้มหลับ

จีปลาคาไฟมันไหลเลอะ

ใช้พรายถอดกลอนถอนลิ้ม

ย่างเท้าก้าวไปในทันที

มีแต่หลับเพ้อมะเมอฝัน

ผู้คนเจียบสำเนียงเสียงแต่กรน

จุดเทียนสะกด**ข่าวสารปราย**

สะเตาะดาลบานเปิดหน้าต่างกาง

หอมหวานอวลอบบุปผชาติ

เรณูฟุ้งร่อนขจรใจ

ข้าไทนอนหลับลงทับกัน

กระจกจากหลากสลับบัวแวมวาม

มานมูลีมีฉากประจำกัน

ชมพลงย่างเยื้องช้าเลื่องมา

นั่งนอนอยู่บนเตียงเคียงขุนช้าง

เจ็บใจดังหัวใจจะพังพอง

จะใคร่ถีบขุนช้างที่กลางตัว

พลงนั่งลงนอนบอภิวันทน์

ไอ้แม่เจ้าประคุณของลูกเอ๋ย

เวรกรรมนำไปไม่ร้างรอ

มันไปจุดมารดาเอามาไว้

ที่ทำคันกู่จะแทนให้ทันตา

เป่าลงด้วยพระเวทวิทยา

ดาบใส่ฝักไว้ไม่เคลื่อนไหว

ประตุลันมันคงชอบรั้วกัน

หมายสำคัญตรงมาหน้าประตู

เสื่อมหมด**อาถรรพณ์**ที่ฝังอยู่

คนผู้ในบ้านก็ชานเซอะ

นอนทับคว่ำหงายก่ายกันเปราะ

โงกเงอะงุ่มงมไม่สมประดี

รอยทิ่มถอดหลุดไปจากที่

มิได้มีใครทักแต่สักคน

ทั้งไฟกองป้องกันทุกแห่งหน

มาจนถึงเรือนเจ้าขุนช้าง

ภูตพรายโดดเรือนสะเทือนผาง

ย่างเท้าก้าวขึ้น**ร้านดอกไม้**

เบิกบานก้านกลาดกิ่งไสว

ย่างเท้าก้าวไปไม่โครมคราม

สะเตาะกลอนถอนลั่นถึงชั้นสาม

อร่ามแสงโคมแก้วแววจับตา

อัมรินทร์เครื่องแก้วก็หนักหนา

เปิดมุ้งเห็นหน้าแม่วันทอง

มันแนบข้างกอดกลมประสมสอง

ขยับจ้องดาบง่าอยากฆ่าฟัน

นึกกลัวจะถูกแม่วันทองนั้น

สะอื้นอื้นนอกแค้นน้ำตาคลอ

ไม่ควรเลยจะพรากจากคุณพ่อ

มิพอกที่จะต้องพรากก็จากมา

อ้ายหัวไสซ่มเหงไม่เกรงหน้า

ขอชะมาแม่แล้วก็ขับพราย

มารดาก็ฟื้นตื่นโดยง่าย

วันทองรู้สึกกายก็ลืมหาย

๑ ครานั้นจึงโฉมเจ้าวันทอง

ตื่นพลงทางช้าเลื่องนัยน์ตามา

สำคัญคิดว่าผู้ร้ายให้หนักกลัว

ชวนชบหลบลงมาหมอบเมียง

อะไรแม่แซ่ร้องทั้งห้องนอน

จะร้องไยไซ้โจรผู้ร้ายมา

๑ ครานั้นวันทองผ่องโสภา

ลุกออกมาพลันด้วยทันใด

วันทองประคองสอดกอดถูกรัก

เจ้ามาไยปานนี้ลูกอา

ใส่ดาลบ้านช่องกองไฟรอบ

อาจองทะนงตัวไม่กลัวภัย

ขุนช้างตื่นขึ้นมิเป็นการ

จะเกิดผิดแม่คิดคะนึ่งเกรง

มีธุระสิ่งไรในใจเจ้า

มิควรทำเจ้าอย่าทำให้รำคาญ

๑ จมื่นไวยสารภาพกราบบาท

รักตัวกลัวผิดแต่คิดไป

ทุกวันนี้ลูกชายสบายยศ

มีปาวไพรใช้สอยทั้งเงินทอง

ยังขาดแต่แม่คุณไม่แลเห็น

ข้อนี้ที่ทุกข์ยังเพิ่มพูน

ลูกมาหมายว่าจะมารับ

มันจะบังเกิดเหตุเภทพาล

มาอยู่ไยกับอ้ายหินชาติ

ดังทองคำทำเลียมปากกะลา

เหมือนแมลงวันอ่อนเกล้าที่เนาข้าว

ดอกมะเดื่อฤาจะเจือดอกพะยอม

ต้องมนตร์มัวหมองเป็นหนักหนา

เห็นลูกยานั้นยืนอยู่ริมเตียง

กอดผัวร้องดินจนสิ้นเสียง

พระหมื่นไวยเข้าเคียงห้ามมารดา

ลูกรื้อรำคาญใจจึงมาหา

สนทนาด้วยลูกอย่าตกใจ

ครั้นรู้ว่าลูกยาหากกลัวไม่

พระหมื่นไวยเข้ากอดเอาบาท

ชบพิตรร้องไห้ไม่เอยหน้า

เขารักษาอยู่ทุกแห่งตำแหน่งใน

พ่อช่างลอบเข้ามากระไรได้

นี่พ่อใช้ฤาว่าเจ้ามาเอง

เขาจะรุกรานพาลซ่มเหง

ฉวยสบเพลิงพลาดพล้ำมิเป็นการ

พ่อจงเล่าแก่แม่แล้วกลับบ้าน

อย่าหาญเหมือนพ่อนักคะนองใจ

ลูกมาผิดจริงหาเถียงไม่

ก็หักใจเพราะรักแม่วันทอง

พร้อมหมดเมียมึงก็มีสอง

พี่น้องข้างพ่อก็บริบูรณ์

เป็นอยู่ก็เหมือนตายไปหายสูญ

ถ้าพร้อมมูลแม่ด้วยจะสำราญ

เชิญแม่วันทองกลับคืนไปบ้าน

ประการใดก็ตามแต่เวรา

แสนอุบาทว์ใจจิตริษยา

หน้าดำดำเหมือน**มินหม่อม**มอม

มาเกลือกกล้วยปทุมมาลัยที่หวานหอม

ว่านักแม่จะตรอมระกำใจ

แม่เลี้ยงลูกมาถึงเจ็ดขวบ
จะคิดถึงลูกบ้างทุกอย่างไร
ถ้าคิดเห็นเอ็นดูว่าลูกเต้า
ให้ลูกคลายอารมณ์ได้ซึมเซา

๑ ครานั้นจึงโถมเจ้าวันทอง
พอพลายงาม**ทรมาสวาทิ**ของแม่อา
ไซ้จะอ้อมเอิบอาบด้วยเงินทอง
ทั้งผู้คนข้างม้าแลเข้าไท
ทุกวันนี้ไซ้แม่จะผาสุก
ต้องจำจนทนกรรมที่ติดตาม
เมื่อพ่อเจ้าเข้าคุกแม่ท้องแก่
ถึงพ่อเจ้าเล่าไม่รู้ร่ำร้ายดี
เมื่อพ่อเจ้ากลับมาแต่เชียงใหม่
เมื่อคราวตัวแม่เป็นคนกลาง
เจ้าเป็นถึง**หัวหมื่นมหาเล็ก**
จงเร่งกลับไปคิดกับบิดา
พระองค์คงจะโปรดประทานให้
อันจะมัลลิกพาไม่ว่ากัน

๑ ครานั้นจึงโถมเจ้าพลายงาม
คิดบายเบี่ยงเลี้ยงเลี้ยงเบี่ยงบิดาไป
จึงว่าอนิจจาลูกมารับ
เหมือนไม่มีรักใคร่ในลูกยา
เสียแรงเป็นลูกผู้ชายไม่อายเพื่อน
แม้นมิไปให้งามก็ตามใจ
จะตัดเอาศีรษะของแม่ไป
แม้อย่าเจรจาให้ข้าที่

เคราะห์ประจวบจากแม่หาเห็นไม่
ฤหาไม่ว่าแม่ไม่คิดเลย
แม่ทูนเกล้าไปเรือนอย่าเชื่อนเฉย
เหมือนเมื่อครั้งแม่เคยเลี้ยงลูกมา

เศร้าหมองด้วยลูกเป็นหนักหนา
แม่โศกาเกือบเจียนจะบรรลัย
มิใช่ของตัวทำมาแต่ไหน
ไม่รักใคร่เหมือนกับพ่อพลายงาม
มีแต่ทุกข์ใจเจ็บดังเหน็บหนาม
จะขึ้นความคิดไปก็ไซ้ที่
เขาจุดแม่ไซ้จะแกล้งแห่งหนนี้
เป็นหลายปีแม่มาอยู่กับขุนช้าง
ไม่เพ็ดทูลสิ่งไรแต่สักอย่าง
ท่านก็**วางบท**คืนให้บิดา
มิใช่เด็กดอกจงฟังคำแม่ว่า
ฟ้องหาราบทูลพระทรงธรรม
จะปรากฏยศไกรเจตฉัน
เช่นนั้นใจแม่มีเต็มใจ

ฟังความเห็นว่แม่หาไปไม่
เพราะรักอ้ายขุนช้างกว่าบิดา
แม้อย่างกลับทาดทานเป็นหนักหนา
อุตสาห์มารับแล้วยังมิไป
จะพาแม่ไปเรือนให้จงได้
จะบาปกรรมอย่างไรก็ตามที่
ทั้งแต่ตัวไว้ให้อยู่
จวนแจ้ง**แสงศรี**จะรีบไป

๑ ครานั้นวันทองผ่องโสภา
ถือดาบฟ้าฟื้นยื่นแกว่งไกว
จึงพลอบว่าพลายงามพอทรมารัก
จงครวญไคร้ให้เห็นข้อสำคัญ
ด้วยเป็นข้าลักไปไทลักมา
ถ้าเจ้าเห็นเป็นสุขไม่ลูกกลาม
ว่าพลางนางลูกออกจากห้อง
พระหมื่นไวยก็พามารดาไป

๑ จะกล่าวถึงเจ้าจอมหม่อมขุนช้าง
อัศจรรย์ฝันแปรแซ่เชื่อน
หาหม่อมมารัก**ยาเข้าปรอท**
ทั้งไส่น้อยใส่ใหญ่แลใส่ตัน
ตกใจตื่นผวาคว่าวันทอง
ลุกขึ้นงงันตัวสั่นรัว
ลืมหูลืมตาเหวี่ยงหาเจ้าวันทอง
ผ้าผ่อน**ล่อนแกน**ไม่ติดกาย
ตะโกนเรียกในห้องวันทองเอ๋ย
ทั้งข้าวของมากมายก็หายไป
พลางเรียกหาเข้าไทอยู่ว่าวุ่น
อืมอืมมาอืสาคร
บ่าวผู้หญิงวิ่งไปอยู่กัน
ต่างคนทรุดนั่งบังประตู
ขุนช้างเห็นเข้าไม่มาใกล้
แหงนถ่อเปือยบึงยืน**จังกา**
ยายจันนั่งนกยกมือไหว
ไม่นั่งผ่อนนั่งผ้าดูน่ากลัว

เห็นลูกยากัดฟันมันไล่
ตกใจกลัวว่าจะฆ่าฟัน
อย่าอีกอีกว่าวุ่นทำหุ่นหัน
แม่นี่พรันกลัวแต่จะเกิดความ
เห็นเบื่องหน้าจะอิงแม่จึงห้าม
ก็ตามเถิดมารดาจะคลาไคล
เศร้าหมองโศกาน้ำตาไหล
พอรุ่งแจ้งแสงสีกก็ถึงเรือน

นอนครางหลับกรนอยู่บนเบื่อน
ว่าไซ้เรือนขึ้นตัวทั่วทั้งนั้น
มันกินปอดดับได้ออกไหลล้น
ฟันฟางก็หักจากปากตัว
ร้องว่าแม่คุณแม่ช่วยผัว
ใหนักกลัวปรอทจะตอดตาย
ไม่เห็นน้องห้องสว่างตะวันสาย
เห็นม่านขาดเรียวยาวประหลาดใจ
หาขานรับเช่นเคยสักคำไม่
ปากประตูเปิดไว้ไม่ใส่กลอน
อื้ออื้นอือือือือือื
นั่งนอนโยหวามาหา
เห็นนายนั้นแก้ผ้ากางขาอยู่
ตกตะลึงแลดูไม่เข้ามา
ขัดใจลุกขึ้นทั้งแก้ผ้า
อย่างเท่าก้าวมาไม่รู้ตัว
นั่นพ่อจะไปไหนพ่อทูนหัว
ขุนช้างมองดูตัวก็ตกใจ

สองมือปิดขาเหมือนท่าเปรต
ให้นึกอดสูหมุ่ข้าไท
ยายจันทกใจเต็มประดา
หยิบยื่นส่งไปให้ทันที
ขุนช้างตัวสั่นเทาบอกว่าไพร่
เอ็งไปดูให้รู้ซึ่งแบบคาย

๑ ข้าไทได้ฟังขุนช้างใช้
ทั้งห้องนอกห้องในไม่พบพา
เห็นประตูรั้วบ้านบานเปิดกว้าง
เสาแรกแตกต้นเป็นมลทิน
บอกว่าได้ค้นคว้าหาพบไม่
ข้าเห็นวิปริตผิดทำทาง

๑ ครานั้นขุนช้างฟังบ่าวบอก
คิดคิดให้แค้นแสนเจ็บใจ
สองหนสามหนกันแต่หนี
คราวนั้นอายขุนแผนมัน **แรงชิง**
ไม่คิดว่าจะเป็นเห็นว่าแก่
เอาเถิดเป็นไรก็เป็นไป

๑ จะกล่าวถึงโฉมเจ้าพลายงาม
อายขุนช้างสารพัดเป็นศัตรู
มันก็จะสอดแนมแถมเท็จ
ดูจะระแวงผิดในกิจจา
คิดแล้วเรียกหมื่นวิเศษผล
จงไปบ้านขุนช้างด้วยทันใด
บอกว่าเราจับไข้มามากหลายวัน
เมื่อคืนนี้ข้ามีอันเป็นมา

ใครมาเทศน์เอาผ้ากุไปไหน
ยายจันไปเอาผ้าให้ข้าที่
เข้าไปฉวยผ้าเอามาคลี
เม็นหนือดสูไม่ดูนาย
เจ้าวันทองไปไหนอย่างไรหาย
พบแล้วอย่าว่านวยให้เชิญมา

ต่างเที่ยวค้นค้นไปจะเอาหน้า
ทั่วเคหาแล้วไปค้นจนแผ่นดิน
ผู้คนนอนสล้างไม่ตื่นสิ้น
กินใจกลับมาหาขุนช้าง
แล้วเล่าแจ้งเหตุไปสิ้นทุกอย่าง
ที่นวนนางวันทองนั้นหายไป

เหวี่ยงออกโซมล้านกระบาลไส
ช่างทำได้ต่างทุกอย่างจริง
พลังที่ลงไม่รอดนางยอดหญิง
นี่คราวนี้หนีวิ่งไปตามใคร
ยังสาระแนหลบลิ้นหนีไปไหน
ไม่เอากลับมาได้มิใช่กู

เกรงเนื้อความนี้กตริกรตรองอยู่
ถ้ามันรู้ว่าลักเอาแม่มา
ไปกราบทูลสมเด็จพระพันวษา
มารดาที่จะต้องซึ่งโทษภัย
เอ็งเป็นคนเคยชอบอัชฌาสัย
ไกลเกลี้ยเสี้ยอย่าให้มันโกรธา
เกรงแม่จะไม่ทันมาเห็นหน้า
เราใช้คนไปหาแม่วันทอง

พอขณะมารดามาส่ง **ทุกข์**
จึงรีบมาเร็วไวตั้งใจปอง
ไม่ตายคลายคืนฟื้นขึ้นได้
แต่พอให้เคลื่อนคลายหลายเวลา

๑ หมื่นวิเศษรับคำแล้วอำลา
ครั้นถึงแอบดูอยู่แต่ไกล
ขุนช้างนั่งเฝ้าหม่นหน้าต่างเรือน
จะต้อเดินเข้าไปไม่เป็นการ

๑ ครานั้นเจ้าจอมหม่อมขุนช้าง
เห็นคนคลานเข้ามาเหลือบตาดู
อะไรพอสว่างวางเข้ามา
ลุกขึ้น **ตกเขมรร้อง** **เรน** ไป

๑ ครานั้นวิเศษผลคนว่องไว
ร้องตอบไปพลันในทันที
ข้าพเจ้าเป็นบ่าวพระหมื่นไวย
ท่านใช้ให้กระผมมาราบกราบ
เจ็บจุก **ประจวบ** มีอันเป็น
ร้องโอดโอดดั้นเพียงสิ้นใจ
พอพบท่านมารดามาส่งทุกข์
จะกลับขึ้นเคหาเห็นช้านาน
พยาบาลคุณพระนายพอคลายไข้
ให้คำมั่นสั่งมาว่ายังยืน

๑ ครานั้นขุนช้างได้ฟังว่า
ดับโมโหโกรธาทำว่าไป
การใช้เจ็บล้มตายไม่ทวนเวียน
ถ้าขัดสนสิ่งไรที่ไม่มี

ร้องปลุกเข้าไปถึงในห้อง
รักษาจนแสงทองสว่างฟ้า
กูขอแม่ไว้พอเห็นหน้า
จึงจะส่งมารดานั้นคืนไป

รีบมาบ้านขุนช้างหาข้าไม่
เห็นผู้คนขวกไขว่ทั้งเรือนชาน
ดูหน้าเพื่อนที่โกรธอยู่รุ่มร่า
คิดแล้วลงคลานเข้าประตู

นั่งคาหน้าต่างเฝ้าหม่นหน้าอยู่
นี่มาล่อหลอกกูหรืออย่างไร
เด็กหวาจับถองให้จงได้
ทุตอ้ายไพร่ **ชี้** **ครอก** หลอกผู้ดี

ยกมือขึ้นไหว้ไม่วังหนี
คนดีดอกข้าไหว้ใช้คนพาล
เป็นขุนหมื่นรับใช้อยู่ในบ้าน
ขอประทานคืนนี้พระหมื่นไวย
แก้ไขก็เห็นหาหายไม่
จึงใช้ให้ตัวเข้ามาแจ้งการ
ข้าพเจ้าร้องปลุกไปในบ้าน
ท่านจึงรีบไปในกลางคืน
คุณอย่าสงสัยว่าไปอื่น
พอหายเจ็บแล้วจะคืนไม่นอนใจ

แค้นดังเลือดตาจะหลั่งไหล
เราก็ไม่ว่าไรสุดแต่ดี
ประจวบอันเป็นทั้งกรุงศรี
ก็มาเอาที่น่อยาเกรงใจ

ว่าแล้วปิดบานหน้าต่างผาง
ทอดตัวลงกับหมอนนอนถุกัย
เพราะกุแพ้วความจมีนไวย
พ่อลูกแม่ลูกถูกทำนอง
อ้ายพ่อไปเชียงใหม่มีชัยมา
อ้ายลูกเป็นหมื่นไวยทำไมมี
มันจึงข่มเหงไม่เกรงใจ
ขุนนางน้อยใหญ่เกรงใจกัน
ตามบุญตามกรรมได้ทำมา
ยิ่งคิดเดือดดาลทะยานใจ
ร่างฟองทองเทียบให้เรียบร้อย
ลงกระดาดพับไว้มิได้ช้า
วันนั้นพอพระปิ่นนรินทร์ราช
ขุนช้างมาถึงซึ่งวังใน

๑ จะกล่าวถึงพระองค์ผู้ทรงเดช
ฝิพายรายเล่มมาเต็มลำ
พอเรือพระที่นั่งประทับที่
ลอยคอชูหนังสือคือเข้ามา
เข้าตรงบโทนอันตันกัญญา
มหาดเล็กอยู่งานพัดพัดตกเรือ
ขุนช้างตั้งดื้อมือยึดเรือ
สู้ตายขอถวายซึ่งฎีกา

๑ ครานั้นสมเด็จพระพันวษา
ทอดอ้ายจัญไรมิใช่คน
ไซ้ที่ไซ้ทางวางเข้ามา
เฮ้ยใครรับฟองของมันที

ขุนช้างเดือดดาลทะยานไส้
ดูตุ้เป็นได้เจียววันทอง
มันจึงเหิมใจทำจงหอง
ถึงสองครั้งแล้วเป็นแต่เช่นนี้
ตั้งตัวตั้งพญาราชสีห์
เห็นกุนั้นคนผิดติดโทษทัณฑ์
จะพึงพาใครได้ที่ไหนนั้น
ถึงฟองมันก็จะปิดให้มิดไป
จะเขียนฆ่าหาชีวิตไม่
ฉวยได้กระดานชนวนมา
ถ้อยคำถึถ้วนเป็นหนักหนา
อาบน้ำผลัดผ้าแล้วคลาไคล
เสด็จประพาสบวยังหากลับไม่
ก็คอยจ้องที่ไต้ตำหนักน้ำ

เสด็จคืนนิเวศน์พอจวนค่ำ
เรือประจำแหนแห่แข่งแข่งมา
ขุนช้างก็วิ่งลงต้นท่า
ผูกโผล่โง่งหน้ายึดแคมเรือ
เพื่อนโขกลงด้วยกะลว่าผีเสื้อ
ร้องว่าเสื้อตัวใหญ่ว่ายน้ำมา
มิใช่เสื้อกระหม่อมฉานล้านเกศา
แค้นเหลือปัญญาจะทานทน

ทรงพระโกรธาไกลาหล
บนบกบนฝั่งดังไม่มี
ฤาอ้ายช้างเป็นบ้ากระมังนี้
ดีเสียสามสิบจึงปล่อยไป

มหาดเล็กก็รับเอาฟองมา
ลงพระราชอาญาตามว่าไว้
ว่าตั้งแต่วันนี้สืบต่อไป
ถ้าประมาทราชการไม่นำพา
ระวางโทษเบ็ดเสร็จเจ็ดสถาน
ตามกฤษฎีการักษาพระองค์

๑ จะกล่าวถึงขุนแผนแสนสนิท
อยู่บ้านสุขเกษมเปรมใจ
ลาวทองกับเจ้าแก้วกิริยา
เพลิดเพลินจำเริญใจไม่เว้นวาง
นางแก้วลาวทองทั้งสองหลับ
พระจันทร์จรแจ่มกระจ่างดี
คิดคะนึงถึงมิตรแต่ก่อนเก่า
ถึงสองครั้งตั้งแต่พราจากพี่ไป
กูก็ชั่วมัรวัคแต่สองนาง
เมื่อตีได้เชียงใหม่ก็โปรดครัน
สารพัดที่จะว่าได้ทุกอย่าง
ไม่ควรเลยเฉยมาไม่อาลัย
จำกูจะไปสู่สวาทน้อง
คิดพลางจัดแจงแต่งกายา
ออกจากห้องย่องเดินดำเนินมา
เข้าห้องวันทองในทันใด
ลดตัวลงนั่งข้างวันทอง
ส่นปลุกลุกขึ้นเกิดน้องอา

๑ นางวันทองตื่นอยู่รู้สึกตัว
นั่งดูอารมณ์ที่ซมเซย
แต่นิ่งดูกิริยาเป็นช้านาน
ทั้งรักทั้งแค้นแน่นถุกัย

ตำรวจควาขุนช้างหาทางไม่
พระจึงให้ตั้งกฤษฎีกา
หน้าที่ของผู้ใดให้รักษา
ปล่อยให้ใครเข้ามาในล้อมวง
ถึงประหารชีวิตเป็นผุยผง
แล้วลงจากพระที่นั่งเข้าวังใน

เรื่องฤทธิ์ลือจบพิภพไหว
สมสนิทพิสมัยด้วยสองนาง
ปรณิบัติวิวัฒนาไม่ห่างห่าง
คืนนั้นในกลางซึ่งราตรี
ขุนแผนกลับผวาตื่นพื้นจากที่
พระพายพัดมาลีตรลบไป
นิจจาเจ้าเห็นห่างร้างพิสมัย
ดังเติดใจจากร่างก็ราวกัน
ละวางให้วันทองน้องโศกศัลย์
จะเพ็ดทูลคราวนั้นก็คล่องใจ
อ้ายขุนช้างไหนจะได้จะตอบได้
บัดนี้เล่าเจ้าไวยไปรับมา
เจ้าวันทองจะคอยละห้อยหา
น้ำอบทาหอมฟุ้งจรงใจ
ถึงเรือนลูกยาหาช้าไม่
เห็นนางหลับไหลนิ่งนิทรา
เตือนต้องด้วยความเส่นหา
พี่มาหาแล้วอย่านอนเลย

หมายใจว่าผัวก็ทำเฉย
จะรักจริงฤาจะเปรยเป็นจำใจ
หาว่าชานตอบโต้อย่างไรไม่
ความอาลัยบ้นปวนยวนวิญญา

๑ โอ้เจ้าแก้วแววตาของพี่เอ๋ย
ดั่งน้มน้องหมองใจไม่นำพา
ความรักหนักหน่วงทรวงสวาท
เผอิญเป็นวิปริตที่ผิดจริง
ว่าพลางเอนแอบลงแนบข้าง
ลูปไล้พี่โรปลอบให้ชอบใจ

๑ เจ้าวันทองน้องตื่นจากที่นอน
หม่อมน้อยใจฤๅที่ไม่เจรจา
ชอบผิดพ้องจงคิดคะเนตรอง
ประหนึ่งว่าวันทองนี้สองใจ
ที่จริงใจถึงไปอยู่เรือนอื่น
ด้วยรักถูกรักผัวยังพั่วพัน
แค้นคิดด้วยมิตรไม่รักเลย
เสียแรงร่วมทุกข์ยากกันกลางไพร
พอได้ดีมีสุขลืมทุกข์ยาก
ว่านักก็**เริ่ด**เคืองระคาย

๑ พี่ผิดจริงแล้วเจ้าวันทอง
ไซ้จะเพลิดเพลื่นขึ้นเพราะอื่นเขย
เมื่อติดคุกทุกข์ถึงเจ้าทุกเช้าค่ำ
ข้าขุนช้างคิดคดทำทนต์แทน
อาลัยเจ้าเท่ากับดวงชีวิตพี่
เกรงจะพากันผิดเข้าติดทับ
กลับมาหมายว่าจะไปตาม
หัวอกใครได้แค้นในแผ่นดิน
คิดอยู่ว่าจะทูลพระพันวษา
จะเป็นความอีกก็ตามแต่ทำนอง

เจ้าหลับไหลกระไรเลยเป็นหนักหนา
ฤๅขัดเคืองคิดว่าพี่ทอดทิ้ง
พี่ไม่คลาดคลายรักแต่สักสิ่ง
จะนอนนิ่งถือโทษโกรธอยู่ไย
จูบพลางชวนชิตพิสมัย
เป็นไรจึงไม่พินิตนนิทรา

โอรสอ่อนวอนไหว้พี่ไว้ว่า
ไซ้ตัวข้านี้จะจนก่อนพี่ไร
อันตัวน้องมลทินหาสิ้นไม่
พบไหนก็เป็นแต่เช่นนั้น
คงคิดคั่นที่หม่อมเป็นแม่นมั่น
คราวนั้นก็ไปอยู่เพราะจำใจ
ยามมีที่เขยเฉยเสียได้
กินผลไม้ต่างข้าวทุก**พร่าง**ราย
ก็เพราะหากหม่อมมีสิ่งที่หมาย
เอ็นดูน้องอย่าให้อายเขาอีกเลย

เหมือนลืมน้องหลงเลื่อนท่าเชื่อนเฉย
เงยหน้าเกิดจะเล่าอย่าเฝ้าแค้น
ต้องกลืนกล้ำไศกเสร้านั้นเหลือแสน
มันดูแคลนว่าพี่นี้ยากยับ
คิดจะหนีไปตามเอาเจ้ากลับ
แต่ขยับอยู่จนได้ไปเชียงอินทร์
พอเจ้าไวยเป็นความก็ค้างสิ้น
ไม่เคียดคั่นเท่าพี่กับวันทอง
เห็นข้ากว่าจะได้มาร่วมห้อง
จึงให้ลูกรับน้องมาร่วมเรือน

จะเป็นตายง่ายยากไม่จากรัก
ขอโทษที่พี่ผิดอย่าบิดเบือน
พี่ผิดพี่ก็มาลูแก่โทษ
ความรักพี่ยังรักระงมใจ
ว่าพลางทางแอบเข้าแนบอก
เจ้าเนื้อทิพย์หีบขึ้นอารมณ์ชาย

๑ ใจน้องมิให้หมองอารมณ์หม่อม
ถ้าตรึงรักหักใจแล้วไม่มา
ถึงตัวไปไฉนยังนับอยู่ว่าผัว
หญิงเดียวชายครองเป็นสองมิตร
คราวนั้นเมื่อตามไปกลางป่า
ชนะความงามหน้าดังเทียนชัย
เจ้าพลางงามตามรับเอากลับมา
กำเรบใจด้วยเจ้าไวยกำลังฮึก
มิใช่หนุ่มดอกอย่างลุ่มกำเรบรัก
ถ้ารักน้องปองปิดให้มืดอาย
ไปเพ็ดทูลเสียให้ทูลกระหม่อมแจ้ง
ไม่พัวนอนดอกจะนอนอยู่ด้วยกัน

ฯลฯ

๑ ครั้นเวลาตีห้าก่ำดัดสังัดเงียบ
พระพายโชยเสาวรสขจร
ดูเหว่าเร้าเสียงสำเนียงก้อง
วันทองน้องนอนสนิททรวง
ฝันว่าพลัดไปในไพรเถื่อน
ลดเลี้ยวเที่ยวหลงในดงร้าง

จะพุ่มพุกเหมือนเมื้ออยู่ในกลางเถื่อน
เจ้าเพื่อนเสนหาจงอาลัย
จะคุมโกรธคุมแค้นไปถึงไหน
อย่าตัดไมตรีตรึงให้ตรอมตาย
ประคองยก**ของสำคัญ**มันหมาย
ขอสบายสักหนอยอย่าโกรธา

ไม่ตั้งใจให้ตรอมเสนหา
หม่อมอย่าว่าเลยว่าคุณไม่คิด
น้องนี้กลัวบาปทัณฑ์เมื่อดับจิต
ถ้ามิปลิดเสียให้เปลื้องไม่ตามใจ
หน้าดำเหมือนหนึ่งทามินหม้อใหม่
เขาจุดไปเหมือนลงทะเลลึก
ที่นี้หน้าจะดำเป็นน้ำหมึก
จะพาแม่ตกลูกให้จำตาย
เอาความผิดคิดหักให้เหือดหาย
ฉันกลับกลายแล้วหม่อมจงฟาดฟัน
น้องจะแต่ง**บายศรี**ไว้เชิญขวัญ
ไม่เช่นนั้นฉันไม่เลยจะเคยตัว

ไปไม้แห้งแกร่งเกรียบระรุ่มร้อน
พระจันทร์แจ่มแจ้งกระจ่างดวง
ระฆังฆ้องขานแข่งในวังหลวง
จิตง่วงระงับสู่ภวังค์
เลื่อนเปื้อนไม่รู้ที่จะกลับหลัง
ยังมีพยัคฆ์ร้ายมาราวี

ทั้งสองมองหมอบอยู่ริมทาง
โอดตะครุบคาบคั่นในทันที
สิ้นผืนครันตื่นตกประหม่า
เล่าความบอกผัวด้วยกลัวภัย
ใต้เตียงเสียงหนูก็กุกกก
ยิ่งหวาดหวั่นพรันตัวกลัวมรณา

๑ ครานั้นขุนแผนแสนสนิท
ครั้งนี้่น่าจะมีอันตราย
พิเคราะห์ดูทั้งยาม**อัฐกาล**
มีรู้ที่จะแถลงแจ้งกิจจา
จึงแกล้งเพทุบายทำนายไป
เพราะวิตกหมกไหม้จึงได้เป็น
พรุ่งนี้พี่จะแก้**เสนียด**ผืน
มิให้เกิดราศีกสิญ

๑ ครั้นว่ารุ่งสางสว่างฟ้า
จะกล่าวถึงพระองค์ผู้ทรงชัย
พร้อมด้วยพระกำลัณษณม
ประจำตั้ง**เครื่องอาณ**อยู่งานพัด
แสนถ้อยใครจะถ้อยเหมือนมันบ้าง
เวียนแต่เป็นถ้อยความไม่ข้ามคั่น
คราวนั้นพ้องกันด้วยวันทอง
ดำริพลางทางเสด็จยาตรา
พระสูตรรูดกว้างกระจ่างองค์
ทั้งหน้าหลังเบียดเสียดเบียดยัด
ทอดพระเนตรมาเห็นขุนช้างเฝ้า
พระหมื่นศรีถวายพลันในทันใด

พอนางตื่นปามาถึงที่
แล้วจูดคร่ำพารี่ไปในไพร
หวีดผวาทอดผัวสะอื้นให้
ประหลาดใจน้องผืนพรันอุรา
แมงมุมที่มอกที่ริมฝา
ดังวิญญาณางจะพรากไปจากกาย

ฟังความตามนิมิตก็ใจหาย
ผืนร้ายสาหัสตัดตำรา
ก็บันดาลฤกษ์แรงเป็นหนักหนา
ทอดเมียมินหน้าน้ำตากระเด็น
ผืนอย่างนี้มีไฉ่จะเกิดเชิญ
เนื้อเย็นอยู่กับผัวอย่างกลัวทุกข์
แล้วทำมิ่งสิ่งขวัญให้เป็นสุข
อย่าเป็นทุกข์เลยเจ้าจงเบาใจ

สุรียาแยมเยียมเหลียมไศล
เนาในพระที่นั่งบัลลังก์รัตน
หมอบประนมเฝ้าแห่นั่นชนิด
ทรงเคืองขัดขุนช้างแต่กลางคั่น
ทุกอย่างที่จะชั่วร้ายหัวสิ้น
น้ำเย็นหยั่งไม่ถึงยังดังมา
นี่มันพ้องใครอีกอ้ายชาติข้า
ออกมาพระที่นั่งจักรพรรดิ
ขุนนางกราบลงเป็นชนิด
หมอบออดกอดกันเป็นหลั่นไป
เออใครเอาพ้องมันไปไว้ไหน
รับไว้คลีทอดพระเนตรพลัน

พอทรงจบแจ้งพระทัยในข้อหา
มันเคี้ยวเชิญทำเป็นอย่างไรกัน
ราวกับไม่มีหญิงเฝ้าชิงกัน
รูปอ้ายช้างชั่วช้าตาบ้องแบว
ใครจะเอาเป็นผัวเขากลับอาย
คราวนั้นเป็นความกุกกชก
วันทองกุสให้กับไอ้แผน
จมีนศรีไปเอาตัวมันมาพลัน

๑ ฝ่ายพระหมื่นศรีได้รับสั่ง
สั่งเวรกรรมวังในทันใด
ขึ้นไปบนเรือนพระหมื่นไวย
ขุนช้างฟ้องร้องฎีกาพระทรงธรรม

๑ ครานั้นวันทองเจ้าพลายงาม
ขุนแผนเรียกวันทองเข้าห้องใน
สีซี้ซี้สีกปากกินหมากเวทย์
น้ำมันพรายน้ำมันจันทร์สรเสกปน
แล้วทำ**ผงอิทธิ**เจ้าเจิมพักตร์
เสก**กระแจะ****จวงจันทน์**น้ำมันทา

๑ ครานั้นทองประศรีผู้มารดา
เด็กเอ๋ยวิ่งตามมาไวไว
พลายชุมพลกอดกันทองประศรี
ลูกขึ้นโขยงไถ่ไถ่คลาน
ครั้นถึงยังอยู่ประตู่วัง
ขุนแผนวันทองพระหมื่นไวย

ก็โกรธาเคืองขุนหุ่นหัน
อีวันทองคนเดียวไม่รู้แล้ว
หรืออีวันทองนั้นมันมีแก้ว
ไม่เห็นแว้วที่ว่ามันจะรัก
หัวหูดูเหมือนควายที่ตกปลัก
ตกหนักอยู่กับเฒ่าศรีประจัน
ไยเล่นมาอยู่กับอ้ายช้างนั้น
ทั้งวันทองขุนแผนอ้ายหมื่นไวย

ถอยหลังออกมาไม่เข้าได้
ตำรวจในวังตะบึงมาถึงพลัน
แจ้งข้อรับสั่งไปขมิขมัน
ให้หาทั้งสามท่านนั้นเข้าไป

ได้ฟังความคร้ามครันหวั่นไหว
ไม่ไว้ใจจึงเสกด้วยเวทมนตร์
ซึ่งวิเศษสารพัดแก้ขัดสน
เคยคุ้มขังบังตนแต่ไรมา
คนเห็นคนทักรักทุกหน้า
เสร็จแล้วก็พาวันทองไป

ครั้นได้แจ้งกิจจาไม่นิ่งได้
ลงบันไดนั่งกตกนอกชาน
กุมิไซช้างขี่ดอกลูกหลาน
ชมชานโสกฮากอ้าปากไป
ผู้รับสั่งเร่งรัดไม่หยุดได้
เข้าไปเฝ้าองค์พระภูมิ

๑ ครานั้นพระองค์ผู้ทรงเดช
เห็นสามราเข้ามาอัญชลี
ด้วยเดชพระเวทพิเศษประสิทธิ์
ตรัสถามอย่างความราชฎ
เมื่อมีกลับมาแต่ป่าใหญ่
ครั้นกุซัดใจให้จำจง
ทำไมไม่อยู่กับยายแผน
เดิมมีรักยายแผนเล่นตามไป
อยู่กับยายช้างไม่อยู่ได้
ดุกใหม่ย้ายเก่าเฝ้าเปลี่ยนตัว

๑ ครานั้นวันทองได้รับสั่ง
หัวสยของพองพรั้นทันที
ขอเดชละออธฐีบาท
เมื่อกระหม่อมฉันมาแต่อารัญ
ครั้นอยู่มาขุนแผนต้องจำจง
อยู่ที่เคหาหน้าวัดตะไกร
มีรับสั่งโปรดปรานประทานให้
ย้อยดุดคร่าทำสามานย์
ด้วยขุนช้างอ้างว่ารับสั่งให้
จนใจจะมีไปก็สุดฤทธิ์

๑ ครานั้นพระองค์ผู้ทรงภพ
มีพระสิงหนาทวาดมา
ดกว่ากุหาเป็นเจ้าชีวิตไม่
เป็นไม่มีอาญาสิทธิ์คิดดิงโดน
เลี้ยงมีไม่ได้ยายใจร้าย
แล้วกลับความถามช้างวันทองพลัน

ปิ่นปักนักรศเรื้องศรี
พระปราณีเหมือนลูกในอุทร
เผอิญคิดรักใคร่พระทัยอ่อน
ฮ้ายฮ้ายดูก่อนอีวันทอง
กุสให้ยายแผนประสมสอง
ตัวของมีไปอยู่แห่งไร
เล่นไปอยู่กับยายช้างใหม่
ครั้นยกให้ลิเต้นกลับเล่นตัว
เกิดรังเกียจเกลียดใจด้วยชังหัว
ดกว่าชั่วแล้วมีไม่ไยดี

ละล้าละลังประนมก้มเกศ
ทูลคดีพระองค์ผู้ทรงธรรม
องค์หรือรักษาราชวังสรรค์
ครั้งนั้นโปรดประทานขุนแผนไป
กระหม่อมฉันมีท้องนั้นเติบโตใหญ่
ขุนช้างไปบอกว่าพระโองการ
กระหม่อมฉันไม่ไปก็หักหาญ
เพื่อนบ้านจะช่วยก็สุดคิด
ใครจะขัดขึ้นไว้ก็กลัวผิด
ชีวิตอยู่ได้พระบาท

ฟังจบกริ้วขุนช้างเป็นหนักหนา
อ้ายบ้าเยอหยิ่งอ้ายลิงโลน
มีถึงใจว่าเป็นเจ้าที่โรงโขน
เที่ยวทำโจรใจคะนองจองหองครัน
ชอบแต่เขียนสองหว่ายตลอดสัน
เออเมื่อมันดุดคร่าพามึงไป

ก็ช้านานประมาณได้สิบแปดปี
นี่มีงหนึ่มมาฤว่าไร

๑ วันทองฟังถามให้คร้ามครัน
ขอเดชพระองค์ทรงศักดิ์ดา
ครั้งนั้นมื่นไวยนั้นไปรับ
มิใช่ย่อนยกทำนอกใจ
แต่มาขึ้นเวลาสักสองยาม
ขอพระองค์จงทรงพระปราณี

๑ ครานั้นพระองค์ผู้ทรงเดช
อ้ายหมื่นไวยทำใจหงการ
จะปรึกษาตราสินให้ไม่ได้
ถ้าฉวยเกิดฆ่าฟันกันล้มตาย
อีวันทองกุให้ยายแผนไป
จุดมันขึ้นช้างอ้างถึงกุ
ชอบดบให้สลบลงกับที่
มะพร้าวห้าวยัดปากให้สาใจ
มีถึงอีวันทองเป็นแม่ตัว
ไปรับไยไม่ไปในกลางวัน
มันเหมือนวัวเคยขาม้าเคยขี่
อ้ายช้างมันก็ฟ้องเป็นสองนัย
เป็นราศีข้อผิดมีติดตัว
ถ้าอ้ายไวยอยากจะได้แม่มา
อัยการศาลโรงก็มีอยู่
ชอบทวนด้วยลวดให้ปวดไป
มันเกิดเหตุทั้งนี้ก็เพราะหญิง
จำจะตัดรากใหญ่ให้หล่นพรุ

ครั้งนี้ทำไมจึงมาได้
ฤว่าใครไปรับเอามึงมา

บังคมคัลประนมก้มเกศา
พระอาญาเป็นพันล้นเกล้าไป
กระหม่อมฉันจึงกลับคืนมาได้
ขุนแผนก็มีได้ประเวณี
ขุนช้างจึงหาความว่าหลบหนี
ชีวิตอยู่ได้พระบาท

ฟังเหตุขุนเคืองเป็นหนักหนา
ดกว่าบ้านเมืองไม่มีนาย
จึงทำตามน้ำใจเอาง่ายง่าย
อันตรายไพร่เมืองก็เคืองกุ
อ้ายช้างบังอาจใจทำจู้
ตะคอกขูอีวันทองให้ตกใจ
เขียนตีเสียให้ยับไม่นับได้
อ้ายหมื่นไวยก็โทษถึงฉกรรจ์
ไม่เกรงกลัวเวไว้ทำโมหันท์
อ้ายแผนพ่อนั้นก็เป็นใจ
ถึงบอกกล่าวดีหาเชื่อไม่
ว่าอ้ายไวยลักแม่ให้บิดา
หมอมัวมลทินอยู่หนักหนา
ชวนพ่อฟ้องหาเอาเป็นไร
ฤว่ากูตัดสินให้ไม่ได้
ปรับใหม่ให้เท่ากับชายชู้
จึงหึงหวงช่วงชิงย่งยั้งอยู่
ให้ลูกดอกตกอยู่แต่ถึงเดียว

อีวันทองตัวมันเหมือนรากแก้ว
ใครจะควรสุมอยู่กลมเกลียว
เฮ้ยอีวันทองว่าอะไร
อย่าพะวังกังขาเป็นราศี
ถ้ารักใหม่ก็ไปอยู่กับอ้ายช้าง
อย่าเวียนวนไปให้คนมันหมั่นแคลน

๑ ครานั้นวันทองพึงรับสั่ง
ครั้นจะทูลกลัวพระราชอาญา
พระหมื่นไวยใช้ไปให้แม่ว่า
วันทองหมองจิตคิดเวียนวน

๑ ครานั้นพระองค์ทรงบรรณินทร์
พระตรัสความถามซักไปทันใด
จะรักซู้ซังผัวมึงกลัวอาย
ตามใจกูจะให้ดังวาจา

๑ นางวันทองรับพระราชโองการ
อกุศลลมลัวให้ชั่วใจ
คิดคะเนสิ่งละลานอก
ให้อูฐจ้อดอันตันอุรา
จะว่ารักขุนช้างกระไรได้
รักพ่อลูกห่วงดังดวงชีวิต
อย่าเลยจะทูลเป็นกลางไว้
คิดแล้วเท่านั้นมิทันนาน
ความรักขุนแผนก็แสนรัก
สู้ลำบากบุกป่ามาด้วยกัน
ขุนช้างแต่อยู่ด้วยกันมา
เงินทองกองไว้มิให้ใคร

ถ้าตัดโคนขาดแล้วก็ใบเหี่ยว
ให้เด็ดเดี่ยวรู้กันแต่วันนี้
มึงตั้งใจปลดปลงให้ตรงที่
เพราะมึงมีผัวสองกูต้องแค้น
ถ้ารักเก่าเข้าข้างอ้ายขุนแผน
ถ้ามันมึงรักไหนให้ว่ามา

ให้ละล้าละลังเป็นหนักหนา
ขุนช้างแลดูต่ายก็ฉิวฉวน
บ่ปากตรงบิดาเป็นหลายหน
เป็นจนใจนิ่งอยู่ไม่ทูลไป

หาได้ยินวันทองทูลขึ้นไม่
ถามมึงไม่รักใครให้ว่ามา
จะอยู่ด้วยลูกชายก็ไม่ว่า
แต่นี้เบื่องหน้าขาดเด็ดไป

ให้บันดาลบังจิตหาคิดไม่
ด้วยสิ้นในอายุที่เกิดมา
ดังตัวตกพระสุเมรุภูผา
เกรงผิดกายหน้าก็สุดคิด
ที่จริงใจมิได้รักแต่สักหนิด
แม้ทูลผิดจะพิโรธไม่โปรดปราน
ตามพระทัยท้าวจะแยกให้แตกฉาน
นางกัมกรานแล้วก็ทูลไปจับปล้น
ด้วยร่วมยากมานักไม่เดียวจนนี้
สารพันอดอมทนอมใจ
คำหนักหาได้ว่าให้เคืองไม่
ข้าไทใช้สอยเหมือนของตัว

จมีนไวยเล่าก็เลือดที่ในอก
ทูลพลางตัวนางเริ่มระรัว

๑ ครานั้นพระองค์ผู้ทรงภาพ
เหมือนดินประสีปลิวติดกับเปลวไฟ
จะว่ารักข้างไหนไม่ว่าได้
ออกนั้นเข้านี้มีสารอง
จอกแหนแพเสาสำเภาใหญ่
เหมือนมหาสมุทรสุดซึ้งซีก
อิฐผาหาหามาทุ่มถม
อีแสนถ่อยจัญไรใจทมิฬ
รูปงามนามเพราะน้อยไปหรือ
แต่ใจสัตว์มันยังมีที่นิยม
มึงนี้ถ่อยยิ่งกว่าถ่อยอี้ยายเมือง
ละโมบมากตณหาตาเป็นมัน
ว่าหญิงชั่วผัวยังคราวละคนเดียว
หนักแผ่นดินกูจะอยู่ไย
กูเลี้ยงมึงถึงให้เป็นหัวหมื่น
อ้ายขุนช้างขุนแผนทั้งสองรา
หญิงกาลกิดนี้อแพศยา
ที่รูปรวยสวยสมมีถมไป
เร่งเร็วเหวพระยายมราช
อกเอาขวานผ่าอย่าปราณี
เอาใบตองรองไว้ให้หมากิน
พันให้หญิงชายทั้งหลายดู

ก็หยิบยกรักเท่ากันกับผัว
ความกลัวอาญาเป็นพันไป

พึงจบแค้นคั่งดังเพลิงไหม้
ดูดูเป็นได้อีวันทอง
น้ำใจจะประดังเข้าทั้งสอง
ยิ่งกว่าท้องทะเลอันล้าลึก
จะทอดถามเท่าไรไม่รู้ลึก
น้ำลึกเหลือจะหยั่งกระทั่งดิน
ก็จ่อมจมสูญหายไปหมดสิ้น
ดังเพชรนิลเกิดขึ้นในอาม
ใจไม่ซื่อสมศักดิ์เท่าเส้นผม
สมาคมก็แต่ถึงฤดูมัน
จะเอาเรื่องไม่ได้สักสิ่งสรรพ
สักร้อยพันให้มึงไม่ถึงใจ
หาตามดอมกันเกรียวเหมือนมึงไม่
อ้ายไวยมึงอย่านับว่ามารดา
คนอื่นรู้ว่าแม่ก็ขายหน้า
กูจะหาเมียให้อย่าอาลัย
มันไม่น่าเซยชิดพิสมัย
มึงตัดใจเสียเถิดอีคนนี่
ไปพันฟาดเสียให้มันเป็นผี
อย่าให้มีโลहितติดดินกู
ตกดินจะอปริยกาลอยู่
สังเสร็จเสด็จสู่ปราสาทชัย

คำอธิบายศัพท์และข้อความ

กระแจะ	ผงเครื่องหอมต่างๆ ที่ผสมกันสำหรับทาหรือเจิม โดยปกติมีเครื่องประสมคือ ไม้จันทน์ ชะมดเชียง เป็นต้น
ของสำคัญ	ในที่นี้หมายถึง เต้านม ในความว่า “ว่าพลางทางแอบเข้าแนบอก ประคองยกของสำคัญมันหมาย”
ข้าวสารปราย	ข้าวสารที่เสกแล้วชดให้กระจายไป
ขี้ครอก	ลูกของข้าทาส
เครื่อง	เหตุ เรื่องราว ในความว่า “ว่านักก็เครื่องเคื่องระคาย”
เครื่องอาณ	เครื่องกิน
แน่นชิง	แน่น ในที่นี้น่าจะเป็นคำเดียวกับคำว่า แน่น ซึ่งแปลว่า แยกเขี้ยวจะกัด แน่นชิงจึงหมายถึงแสดงอาการโกรธแค้นชิงทั้งๆ ที่ไม่สมควรจะได้
จวงจันทน์	เครื่องหอมที่เจือด้วยไม้จวงและไม้จันทน์
จังกา	คือ จังก้า เป็นลักษณะยืนถ่างขาตั้งท่าเตรียมสู้ เป็นต้น
จัดบุททวิบาท	(สัตว์) สี่เท้า สองเท้า
จู่ลู่	หุ่นหันพลันแล่น ในความว่า “อ้ายข้างบังอาจใจทำจู่ลู่”
จวยสบเพลิง	บังเอิญถูกจิงหระ
ฎีกา	คำร้องทุกข์ที่ยื่นถวายพระเจ้าแผ่นดิน
ตกว่า	ราวกับว่า
ตราสิน	แจ้งความไว้เพื่อเป็นหลักฐาน
ตลอดสัน	ตลอดสันหลัง
ถกเขมร	การนุ่งผ้าหยักรั้งขึ้นไปให้พันหัวเข้าถึงง่ามกัน บางทีเรียกว่าขัดเขมร
ทรมสวาดิ	ผู้เป็นที่รัก
ทวนด้วยลวด	เขียนติดด้วยหนังที่ทำเป็นเส้นยาวๆ ซึ่งเรียกว่าลวดหนัง
ทักทิน	อ่านว่า ทัก-กะ-ทิน หมายถึง วันชั่วร้ายตามความเชื่อในตำราโหราศาสตร์

น้ำยืนหยั่งไม่ถึง บโตนอันตันกัญญา

บริกรรม

บายศรี

ปรนนิบัติวัดตา

ประจวบ

ปรับไหม

ผงอิทธิเจ

ผีเสื้อ

พระสิงหนาท

เพรางาย

มงคล

มินหม้อ

เมรุไกร

น้ำลึกเกินกว่าเท้าจะหยั่งถึง

บโตนคือพนักงานคอยให้จิงหระสัญญาณให้ผีพายพายเรือช้าหรือเร็ว เรือในที่นี้เป็นเรือตันกัญญา คือเป็นเรือหลวงยาว มีเครื่องบังแดดเป็นรูปหลังคา อัน น่าจะเป็นชื่อของบโตน

สำรวมใจร้ายมนตร์ หรือเสกคาถาซ้ำๆ หลายๆ หน เพื่อให้เกิดความขลังศักดิ์สิทธิ์

เครื่องเชิญขวัญหรือรับขวัญ ทำด้วยใบตอง รูปคล้ายกระทงเป็นชั้นๆ มีขนาดใหญ่เล็กสอปกันขึ้นไปตามลำดับ อาจเป็น ๓ ชั้น ๕ ชั้น ๗ ชั้น หรือ ๙ ชั้น มีเสาปักตรงกลางเป็นแกน มีเครื่องสังเวียงวางอยู่ในบายศรีและมีไข่ขวัญเสียบอยู่บนยอด

คือ ปรนนิบัติวัดตาก หมายถึง เอาใจใส่คอยปฏิบัติรับใช้ คือ ปัจจุบัน เรียกโรคภัยที่เกิดขึ้นในทันทีทันใดว่า โรคปัจจุบัน “เจ็บจากปัจจุบัน” หมายความว่า มีอาการฉุกเฉินขึ้นมาทันที

ให้ผู้กระทำความผิดชำระเงินทดแทนความผิดที่ได้กระทำความผิดเสียหาย หรือบิดามารดาหรือผู้ปกครองของผู้เสียหาย เป็นผงดินสอที่นำมามัดหน้าสำหรับเป็นเสน่ห์ทำให้คนรัก

คือ ผีเสื้อน้ำ เทวดาที่รักษาน้ำในในที่นี้หมายถึงผีน้ำเสียงตวาดของผู้ที่มีอำนาจซึ่งดังราวกับเสียงคำรามของราชสีห์

เวลาเย็นและเวลาเช้า (เพรา = เย็น, งาย = เช้า)

ในที่นี้หมายถึง สิ่งที่ทำเป็นวง ใช้สวมศีระเพื่อความ เป็นสิริมงคล ทำด้วยด้าย เป็นต้น

หม้อดำที่ติดกันหม้อ

ภูเขาใหญ่

แมงมุมท่มอก	ท่มอกคือตอก เชื่อกันว่าเมื่อแมงมุมตอกของมันจะเป็น ลางร้ายอย่างหนึ่ง
ยวน	ทำให้กำเริบรัก ในความว่า “ภริมย์ยวน”
ยาเข้าปรอท	ยาที่ประสมสารปรอทซึ่งอาจทำให้เป็นพิษได้
ย่ำยาม	ตีกลองหรือฆ้องถี่ๆ หลายครั้งเพื่อบอกเวลาสำหรับ เปลี่ยนยามในเวลากลางคืน ในความว่า “คะแนนับ ย่ำยามได้สามครา” หมายความว่า นับได้ว่าเป็นการ ตีกองเวลาเป็นครั้งที่สามแล้ว เท่ากับเป็นเวลาสาม ตรงกับเวลาสามนาฬิกาหรือตีสาม
ร้องเกน	ร้องตะโกนดังๆ
ร้านดอกไม้	ในที่นี้หมายถึงชานเรือนโบราณที่ปลูกไม้ดอกไม้
ล่อนแก่น	ลั่นเนื้อประดาตัว ไม่มีติดตัว
วันนั้นแพูกูเมื่อดำน้ำ	จมีนไวยเฝ้าความถึงตอนที่ขุนช้างดำน้ำพิสูจน์โทษ เมื่อเป็นคดีกับตน
วิวเคยขาม้าเคยขี่	หมายความว่าคุ้นเคยกันมาอย่างดี รู้ที่กัน เข้าใจใน ทำนองของกันและกัน สำนวนนี้ส่วนมากใช้กับคนที่ เคยเป็นสามีภรรยา
วางบท	ถูกกำหนดให้แสดงไปตามบท คือ หน้าที่ที่กำหนดให้ ในที่นี้หมายถึง ครั้งหนึ่งสมเด็จพระพันวษาได้เคยทรง ตัดสินให้นางวันทองกลับไปอยู่กับขุนแผน
ส่งทุกข์	เข้าส้วม
สะเดาะกลอน	ทำให้กลอนประตูลุดออกได้ด้วยคาถาอาคม
เสด็จประพาสบัว	ในที่นี้หมายถึงการเสด็จประพาสท่องเที่ยวในฤดูน้ำหลาก ที่มีน้ำเต็มเปี่ยม มีดอกบัวและพันธุ์ไม้น้ำที่งดงาม อาจ เป็นฤดูเล่นเรือหรือเล่นดอกสร้อยสักรา
เสนียด	ไม่เป็นมงคล
แสงศรี	มาจากคำว่า แสงสุริย์ศรี หมายถึง แสงอาทิตย์

หัวหมื่นมหาดเล็ก	ตำแหน่งข้าราชการมหาดเล็กถัดจากตำแหน่งจางวาง ซึ่งเป็นตำแหน่งหัวหน้าข้ารับใช้ของเจ้านายชั้นบรมวงศ์ หรือทรงกรมลงมา
แหงนเถอ	ค้ำอยู่
อัฐกาล	คือ อัฐเคราะห์ หมายถึง ตำแหน่งดาวเคราะห์ทั้ง ๘ ตามตำราโหราศาสตร์
อัมจันทร์	ในที่นี้หมายถึง ชั้นที่ตั้งเครื่องแก้วซึ่งเป็นของประดับ บ้าน
อาถรรพณ์	หมายถึง ของที่ลงเลขยันต์คาถาแล้วฝังไว้ในดินโดย วิธีใส่กันหลุมเสา เช่น เสาประตูบ้าน สำหรับป้องกัน อันตราย เมื่อจมีนไวยจะเข้าบ้านขุนช้าง จึงรำยมนตร์ ถอนอาถรรพณ์เสียก่อน เพราะถ้าอาถรรพณ์ของขุนช้าง ไม่เสื่อม เครื่องรางของขลังรวมทั้งเวทมนตร์คาถาของ จมีนไวยจะเสื่อมความศักดิ์สิทธิ์เมื่อผ่านประตูเข้าไป ตกประหม่า
อุจ	

วิเคราะห์เนื้อหา

๑. นักเรียนเห็นสมควรหรือไม่ที่จมีนไวยไปปรับตัวนางวันทองมาอยู่ด้วย จงให้เหตุผลประกอบคำอธิบาย

๒. บทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนช้างถวายฎีกา นักเรียนคิดว่าตัวละครตัวใดต่อไปนี้มีบทบาทเด่นที่สุด เพราะเหตุใด ให้อธิบายตามลำดับความสำคัญที่ปรากฏในเรื่อง

๒.๑ ขุนช้าง	๒.๒ ขุนแผน	๒.๓ นางวันทอง
๒.๔ พระพันวษา	๒.๕ จมีนไวย	

๓. นักเรียนจะเปลี่ยนแปลงเนื้อเรื่องอย่างไรจึงจะไม่ทำให้เกิดการสูญเสียของทุกฝ่าย

๔. ยกตัวอย่างแนวคิดและค่านิยมที่ปรากฏในเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนช้างถวายฎีกา ที่นักเรียนเห็นว่ามีความเหมาะสมทั้งต่อตนเองและส่วนรวมมาอย่างน้อย ๒ ประการ

พิจารณาภาษาการประพันธ์

๑. ฝึกอ่านทำนองเสนาะและขับเสภาในเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนช้างถวายฎีกา

๒. ฝึกอ่านตามฉันทลักษณ์และเขียนเสียงอ่านของคำประพันธ์ เช่น

หอมหวานอลอบบุปผชาติ → หอม-หวาน-อวน-อบ-บุบ-พะ-ชาติ

๒.๑ พलगนั่งลงนอนบอภวันทน

๒.๒ หมอบประนมเฝ้าแน่นแนษนัด

๒.๓ พระจันทร์จรแจ้งกระจ่างดี พระพายพัดมาลีตรลบไป

๓. ฝึกถอดคำประพันธ์ เช่น

ถึงตัวไปไยยังนับอยู่ว่าผัว	น้องนี้กลัวบาปทัณฑ์เมื่อดับจิต
หญิงเดียวชายครองเป็นสองมิตร	ถ้ามีปลิดเสียให้เปลื้องไม่ตามใจ
คราวนั้นเมื่อตามไปกลางป่า	หน้าดำเหมือนหนึ่งทามินหม้อใหม่
ชนะความงามหน้าดังเทียนชัย	เขาจุดไปเหมือนลงทะเลลึก
เจ้าพลายงามตามรับเอากลับมา	ทีนี้หน้าจะดำเป็นน้ำหมึก
กำเริบใจด้วยเจ้าไวยกำลังฮึก	จะพาแม่ตกลูกให้จำตาย

๔. อภิปรายความหมายของข้อความต่อไปนี้

๔.๑ เมื่อคราวตัวแม่เป็นคนกลาง ท่านก็วางบพคืนให้บิดา

๔.๒ ด้วยเป็นข้าล็กไปไทล็กมา เห็นเบื้องหน้าจะอิงแม่จึงห้าม

๔.๓ มันเหมือนวัวเคยขาม้าเคยขี่ ถึงบอกกว่าดีหาเชื่อไม่

๔.๔ จำจะตัดรากใหญ่ให้หล่นพรุ ให้ลูกดอกตกอยู่แต่กิ่งเดียว

๕. ยกตัวอย่างคำประพันธ์ในเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนช้างถวายฎีกาที่แสดงลักษณะที่กำหนดให้ต่อไปนี้มาพอสังเขป

๕.๑ การมีสัมมาคารวะ

๕.๒ ความรักความอาทรของแม่ที่มีต่อลูก

๕.๓ ความเมตตาปราณีของผู้ใหญ่ต่อผู้น้อย

๕.๔ ความรักและความหวังไยระหว่างสามีและภรรยา

๖. ยกตัวอย่างคำประพันธ์ในเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนช้างถวายฎีกาที่ใช้ภาพพจน์ชนิดต่างๆ มา ๓ ชนิด พร้อมทั้งอธิบายให้เห็นว่าเปรียบอย่างไร และเปรียบได้ดีเพียงใด

เลือกสรรนำไปใช้

๑. เขียนเรียงความเกี่ยวกับตัวละครในเรื่องขุนช้างขุนแผนที่นักเรียนชอบมากที่สุด

๒. วิเคราะห์ความสัมพันธ์ของครอบครัวไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตามสภาพการณ์ที่ปรากฏในเรื่องขุนช้างขุนแผน

๓. อ่านอาชยานบทเลือกที่กระทรวงศึกษาธิการกำหนดซึ่งยกย่องกันว่าไพเราะมาก แล้วพิจารณาเนื้อหาและภาษาที่ใช้ในการประพันธ์ตอนนี้ และควรอ่านขุนช้างขุนแผนตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง ประกอบด้วย

๔. ค้นหาเรื่องนิทาน นิยาย หรือนวนิยายที่มีเค้าเรื่องชายสองรักหญิงหนึ่ง โดยบอกชื่อเรื่อง ชื่อผู้แต่ง และเนื้อเรื่องย่อ หรือแต่งเป็นเรื่องสั้นโดยผูกเรื่องตามเค้าเรื่องตอนใดตอนหนึ่งของเรื่องขุนช้างขุนแผน

๕. จัดประกวดขับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนและเรื่องอื่นๆ

๖. จัดได้ว่าที่เรื่องขุนช้างขุนแผน ในฉันทดิ “วันทองสองใจจริงหรือ” หรือ “ใครกันแน่เป็นต้นเหตุที่ทำให้นางวันทองถูกประหาร” หรือฉันทดิอื่นๆ ตามความสนใจของนักเรียน

๗. จัดทัศนศึกษาจังหวัดสุพรรณบุรี จังหวัดกาญจนบุรี และจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เพื่อศึกษาวิถีชีวิตและชมสถานที่เกี่ยวกับเรื่องขุนช้างขุนแผน

